

Bölcs Róbert nápolyi király „bűntudata”

Virágh Ágnes

Abstract: The paper first describes the conscience of Robert the Wise, King of Naples. The first part of the study examines the earliest extant text concerning the king’s remorse, namely the Occitan lament (*planh*), titled “Glorios Dieus”, which have been composed around 1343/44. Along the trajectory of the lament, it highlights the phenomena underlying guilt (such as female succession to the throne and disobedience towards female power) and their socio-cultural implications that enabled the creation of the text. It analyzes the contemporaries’ opinions of the Anjou rulers in Naples, paying specific attention to the narrative of accusations against the monarchs and the assessment of their sins. Subsequently, drawing from the genre-specific characteristics of the *planh*, it explores the role of penitence in medieval Christian anthropology and the extent to which the king’s conscience aligns with it. The second part of the paper focuses on one particular aspect of inner voice, namely the question of Robert’s usurpation. Robert and his supporters developed a “legitimation model” in response to the accusations challenging his legitimacy. This model encompassed elements such as his selection by his father, Charles II of Anjou, and the rich and diverse interpretation of the concept of primogeniture. It also included sermons supporting Robert’s reign, the notion of royal wisdom, and the expression of *beata stirps* in iconography. The model was characterized by contradictions in each element, which dissatisfied individuals sought to exploit for their own purposes.

Keywords: royal wisdom, orality in medieval chronicles, conscience, royal legitimacy in the Angevin dynasty

Párhuzamok és keresztveződések: modellek a bűntudatról és királyi legitimitásról

Ez a tanulmány¹ a *Conferentia Debreceniensis Doctorandorum Iuvenum* konferencián megtartott előadásom átdolgozott változata, mely az olasz–magyar kapcsolatokat jellemző, „párhuzamok és keresztveződések”² történetéhez pró-

¹ Itt szeretnék köszönetet mondani Györkös Attilának, Novák Veronikának, Nagy Piroskának és Tóth Orsolyának, akik a szöveg egy-egy korábbi változatát olvasták és néhány kérdés továbbgondolását illetően hasznos tanácsokkal láttak el.

² Jászay M., *Párhuzamok és keresztveződések: az olasz-magyar kapcsolatok történetéből*, Budapest 1982, repr. 2000.

bált igazodni. A 14. századot illetően ez egy olyan közvetett metszéspontban helyezhető el, mely a nápolyi Anjouk trónutódlási problémáit, illetve az azal kapcsolatos, társadalmi, hatalmi-propagandisztikus gyakorlatokat veszi számba. Ebbe a folyamatba a magyar Anjouk is „bekapcsolódtak”. A Bölcs Róbert (ur. 1309–1343)³ halálát követő években (1343–1345) ugyanis a nápolyi trón körül erőteljesebbé váló családi vetélkedésnek jelentékeny részét képezte az, ahogyan a kortárs szerzők a trónörökös, Nápolyi Johanna (ur. 1343–1382) férjéről, Magyarországi Andrásról⁴ gondolkodtak. András 1333-ban került a nápolyi udvarba Johanna jegyeseként. Jóllehet a nápolyi *Anjou Regeszták* a második világháború során megsemmisültek,⁵ a 19. században meginduló hungarikakutatásnak köszönhetően Wenzel Gusztávék néhány dokumentumot közreadtak András Nápolyba kerülésének körülményeiről. Ezek betekintést engednek az előkészítő munkálatokba, többek között informálnak a partra szállást követően a magyar kíséret számára szállásul szolgáló sátrak anyagáról és színéről, illetve elegendő élelemellátmány biztosításáról.⁶

A kortársak is érzékelték e dinasztikus esemény jelentőségét, például megemlítette a firenzei Giovanni Villani *Új krónikájában* (*Cronica Nuova*) és az egyik dél-itáliai krónikás, Domenico da Gravina is. Az nem egyértelmű, hogy Giovanni Villani, aki az 1320-as évektől írta művét,⁷ mikor illesztette be ezt az eseményt a krónikába, a tartalomból kiindulva feltehetően Róbert halála

³ Róberthez átfogó publikációk: W. St. Clair Baddeley, *Robert the Wise and his Heirs: 1278–1352*, London 1897; azonban az előbbiről elég hamar kimutatták, hogy pontatlanul dolgozott az adatokkal: W. Goetz, *König Robert von Neapel (1309–1343): Seine Persönlichkeit und sein Verhältnis zur Humanismus*, Tübingen 1910, itt: 1; R. Caggese, *Roberto d’Angiò e i suoi tempi*, 1–2. k., Firenze 1922–1930; S. Kelly, *The New Solomon: Robert of Naples (1309–1343) and Fourteenth-Century Kingship* (The Medieval Mediterranean: Peoples, Economies and Cultures, 400–1500, 48), Leiden–Boston 2003; V. Lucherini, *Le tombe angioine nel presbiterio di Santa Chiara a Napoli e la politica funeraria di Roberto d’Angiò*, in: A.C. Quintavalle (a c. di), *Medioevo: i committenti: atti del convegno internazionale di studi, Parma, 21–26 settembre 2010*, (I convegno di Parma, 13), Milánó 2011, 477–504.

⁴ Róbert unokaöccsének, I. Károly magyar királynak (ur. 1301–1342) a középső fia a felnőttkort megélt fiai közül.

⁵ Egy részüket a francia kiadványokra támaszkodva rekonstruálták, de csak 1295-ig tudták helyreállítani a megsemmisült forrásanyagot. S. Palmieri, *La ricostruzione dei registri della Cancelleria Angioina*, *Atti dell’Accademia Pontaniana*, 52 (2003), 203–212.

⁶ *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou korból*, szerk. Wenzel G., 1–3. k., Budapest 1874–1876, itt: 1. k., 302–303. (313. sz.), 304–305. (315. sz.), 311–312. (319. sz.), 312. (320. sz.), 318–319. (324. sz.); V. Lucherini, *The Journey of Charles I, King of Hungary, from Visegrád to Naples (1333): It’s Political Implications and Artistic Consequences*, *Hungarian Historical Review*, 2 (2013), 2. sz., 341–362.

⁷ F. Salvestrini, Giovanni Villani, in: *EMC*, 2. k., 1478.

környékén módosította / aktualizálta a szöveget, vagy eleve csak akkor hozta létre. A dinasztikus eljegyzés lejegyzésének szűkebb időkerete jobban behatárolható Domenico da Gravina esetében, aki csak 1349-ben kezdte el dokumentálni a nápolyi és magyar Anjouk közötti dinasztikus háborút,⁸ amit a magyar historiográfiában nápolyi hadjáratokként (1347–1350) ismerünk.⁹

A két krónikás eltérő kontextusban ismertette a találkozót. Giovanni Villaninál a tartalmi elemeket illetően (ceremoniális fogadtatás, karddal felövezés) a nápolyi Anjou-udvar korabeli dokumentációjához hasonló struktúra jelenik meg, amely még kiegészül a szemtanúktól szerzett hírekkel. A részletes felsorolás végén olvasható az eljegyzés indoka: „[...] Róbert király nagyon tisztelte Magyarország királyát, az unokafivérét, aki II. Károly király elsőszülött fiának, Martell Károlynak volt a fia, akiről sokan azt mondták, hogy helyette neki kellett volna Szicília és Apulia trónjára lépnie; s ez okból Róbert királynak lelkiismeretfurdalása lett [...] és azt akarta, hogy az említett magyar király fia, az unokaöccse kövesse a trónon.”¹⁰

Domenico da Gravina viszont közel tizenhat év távlatából, a háború közepette elevenítette fel a történetet, kizárólag szóbeli információk révén, röviden említve az eljegyzést, a ceremóniát pedig nem említi: „Így hát ez a leg-

⁸ F. Violante, Dominicus de Gravina, in: *EMC*, Brill Online: [http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_00891, hozzáférés: 2020. márc. 23.]

⁹ Három nagyobb egységre szakaszolják Nagy Lajos nápolyi hadjáratait, melynek az alapját Miskolczy István tanulmány-sorozata adja: Miskolczy I., Nagy Lajos nápolyi hadjáratai (Első hadjárat), *HK*, 34 (1933), 46–70; Uő, Nagy Lajos nápolyi hadjáratai: Hadi események a két hadjárat között, *HK*, 34 (1933), 123–146; Uő, Nagy Lajos második nápolyi hadjárata (1350), *HK*, 35 (1934), 41–57.

¹⁰ *Giovanni Villani*, 2. kötet, 11. könyv, cap. 223, 1196–1195: [...] *fu molto onorato il re d'Ungheria dal re Ruberto, il quale era suo nipote, figliuolo che fu di Carlo Martello primogenito del re Carlo secondo, il quale per molti si dicea ch'a'llui succedea il reame di Cicilla e di Puglia; e per questa cagione parendone al re Ruberto avere coscienza [...] si volle [il re Ruberto] che dopo lui succedesse il reame al figliuolo del detto re d'Ungheria suo nipote.* Rác Miklós fordítását néhány helyen megváltoztattam, vö. *A három Villani krónikája*, ford., bev., magyarázó jegyz. Rác M. (Középkori krónikások, 8–9), Budapest 1909, 10. könyv, 225. fej., 134; reprint változatlan szöveggel, újrajegyzetelt formában: *A három Villani krónikája*, ford. Rác M., szerk. Bárány A. (Scriptores Rerum Hungaricarum), Máriabesnyő 2011. Giovanni Villani krónikáját illetően a magyar és az olasz kiadások eltérnek, mely mögött az áll, hogy az olasz kritikai kiadás csak a magyart követően, mintegy 80 évvel később jelent meg. A kiadás készítője, Giuseppe Porta felkutatta az összes variánst (111 kéziratot, mely önmagában több, mint a korszak ismert művei: Jean Froissart krónikájából 49 másolat, Vincent Beavois *Speculum Historiale*-jéből kb. 100 kézirat maradt fenn), s ezek alapján rekonstruálta a teljes korpuszt. R.I. Diakité, M.T. Sneider, *The Eleventh and Twelfth Books of Giovanni Villani's "New Chronicle"* (Research in Medieval and Early Modern Culture, 31), Berlin – Boston 2022, 18.

kiválóbb király, érezvén, hogy lelkiismerete meg van terhelve és ő maga már késő öregkorában jár, s hogy az a királyság megalapozottan Magyarország nevezetes királyához tartozik, miután jog szerint megkapta a Szent Római Egyház engedélyét, az említett Johanna úrnőt férjhez adta az ifjú András úrhoz, a híres magyar király, Károly fiához; a két király számos követet küldött oda- és vissza az említett házasság megkötéséig.”¹¹ Akad közös elem is a passzusokban, mivel Róbert lelkiismeretéről beszélnek (Giovanni Villani: *avere coscienza*; Domenico da Gravina: *sentiens conscientiam garavatam suam*), még hozzá úgy, hogy Róbertnek az öregkorában jelentkező büntudatához kapcsolták az unokája és az András közötti eljegyzés magyarázatát. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a híresztelésekre támaszkodva mindketten ahhoz az értelmezéshez igazodtak, mely már a király elhunytát követő években cirkulált a nápolyi trón körül.

Visszatérve a 2021-ben megtartott előadásra: a büntudatról tudósító, legkorábbi szöveggel, egy 14. századi okszitan kéziratban található siraloménekkal¹² (*planb*¹³) foglalkoztam, amelynek a képi ábrázolása és leírása alapján elemeztem András reprezentációját a büntudat-elbeszélésben. A siralomének a bölc király utolsó óráit idézi meg, aki Andrásnak beszélt még az uralkodással járó felelősségről és kötelességekről is (12–16. str., 18–19. str.).¹⁴ A narráció szerint Róbertnek közvetlenül a halála előtt feltámad a lelkiismerete, mivel annak idején a fiatalon meghalt bátyjától, Martell Károlytól

¹¹ CRAG, 4: *Et sic Rex excellentissimus idem s[entiens] con[scientiam] suam gravatam, sequo esse jam in ultima senectute, quodque regnum istud rationabiliter inclito domino regi Ungariae pertinere de jure obtenta licencia a sancta Romana Ecclesia, dictam dominam Johannam inclito juveni domino Andreae, illustris Karoli regis Ungariae filio, tradidit in uxorem, ambassiatoribus plurimis ab utroque rege hinc inde transmissis usque ad consumacionem matrimonii supradicti.*

¹² A kutatók a siraloméneket az első strófa kezdő sorai után „Glorios Dieus”-nak nevezik. Jelzete és lelőhelye: Párizs, Bibliothèque nationale de France, fr. 1049, a szöveg a 14v–16r foliókon olvasható. A kézirat összeállítását a benne található szövegek alapján a minoritákhoz kötik. A. Radaelli (a c. di), *Il Libro de Barlam et de Josaphat e la sua tradizione nella Provenza angioina del XIV secolo* (Scritture e libri del medioevo, 15), Róma 2016.

¹³ H. Springer, *Das altprovenzalische Klagenlied*, Berlin 1895; C. Cohen, Les éléments constitutifs de quelques planctus des Xe et XIe siècles, *Cahiers de civilisation médiévale*, 1 (1958), 83–86; K. Lewent, Silvio Pellegrini: Il “Pianto” anonimo provenzale per Roberto d’Angiò, *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 60 (1937), 3–4. sz., 224–236; Léonard, *Histoire de Jeanne Ire i. m.*, 219–226; F. Mazel, Piété nobiliaire et piété princière en Provence sous la première maison d’Anjou (vers 1260–vers 1340), in: N. Coulet, J.-M. Matz (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge* (Collection de l’École française de Rome, 275), Róma 2000, 527–551.

¹⁴ A szöveg online megtekinthető a „L’Italia dei trovatori”-projekt weboldalán. [[http://www.rialto.unina.it/An/461.133b\(Radaelli\).htm](http://www.rialto.unina.it/An/461.133b(Radaelli).htm), hozzáférés: 2022. jan. 04.]

(megh. 1295) és leszármazottjaitól (a magyar Anjouktól) „elbitorolta” a nápolyi trónt.¹⁵ A szöveget kísérő képen az látható, hogy az ágyban fekvő Róbert még utolsó erejével koronával illetve András fejét, így jelezve azt, hogy az uralkodásban kinek kell követnie őt. András így a bűnbánó király mellett a történetvariánsok emblemikus figurájává vált.

6.1. ABRA. Bölcs Róbert megkoronázza Magyarországi Andrást. © Párizs, Bibliothèque nationale de France, fr. 1049, 14v. [<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8419240b/f36.item>, hozzáférés: 2022. jan. 10.]

A trónbitorlást tartalmazó szövegek többségében egyfajta jóvátétel is szerepel a magyar ág javára, ami Johanna és András eljegyzését vagy András örökös-ként való megnevezését takarja. A korábbi kutatási eredmények alapján Anna Radaelli összesítette és közölte újra azokat a szöveghelyeket, amelyek a történet egyes elemeit (lelkiismeret-furdalás, András kijelölése örökös-ként) valamilyen formában tartalmazzák. Ezek többsége a 14. század derekán keletkezett, ugyanakkor egyik szöveg sem mutatott olyan szintű hasonlóságot a másikkal, hogy felmerüljön a kompiláció lehetősége.¹⁶

¹⁵ „Glorios Dieus”, 19. str, 136–143. sor: «Nos meravilhes / si ay revestit lo rey Andrieu, c’uey es, / del realme. Car dreg es e razon: / Carle Martel, lo sieu avi que fon / e mon frayre, de mi fon premier nat, / degra regir miels que yeu lo regnat. / Consiensa del tort per cert avia, / per que yeu ... [lacuna a szövegben] que als sieus tornat sia».

¹⁶ A. Radaelli, Tra finzione e realtà. La conplancha per Roberto d’Angiò, una voce per un re immaginato, *Lecturae tropatorum*, 11 (2018), 1–69, itt: 25–28. A kilenc szövegből öt-hat az

A büntudat-elbeszélések közül azonban nemcsak a keletkezési idő miatt emelkedik ki a siralomének, az is lényeges volt, hogy a műfaji specifikumok lehetővé tették a haldokló király őszinte bűnbánatának a kifejezését anélkül, hogy az különösebb feltűnést keltett volna.¹⁷ A halál egyszerre lebegett a periférián és volt a központi eleme a középkori kultúra szimbolikus rendszereinek,¹⁸ nem volt tehát semmi szokatlan ebben a tartalmi elemben, ez pedig megkönnyíthette a történet közvetítését a befogadók felé. Mindemellett a *planh* jól illeszkedett a 14. századi, mediterrán közegbe, ahol az apokaliptikus és megtérésre vonatkozó szövegek mind nagyobb számban keletkeztek és váltak népszerűvé.¹⁹ Különösen Provence területén volt ennek jelentősége, ahol nem sokkal később az egyik ferences exegéta, Jean de Roquetaillade (megh. 1366–70 k.) raboskodott, s az apokaliptikus művébe (*Vade mecum in tribulatione*, 1356)²⁰ illesztette az igaz és a hamis Antikrisztus ellen harcoló Capeting-leszármazottakat, akik egyike a nápolyi hadjáratát vívó Nagy Lajos.²¹

A halál előtti bűnbánat gyakorlásának fontosságára a prédikációk is felhívták a figyelmet. Amint Jacques Berlioz és Colette Ribaucourt bemutatták, a domonkos Liège-i Arnold (megh. 1308) *exempluma*iban a példázatok közül a halál témakörébe sorolhatók számítanak a legerjedelmesebb csoportnak. Ezt a példázatgyűjteményt széles körben ismerték és használták.²² Ezekből, a prédikátoroknak

1340-es évekből származik (a siralomének, Giovanni és Matteo Villani krónikái, Domenico da Gravina krónikája, egy toszkán ballada), a bizonytalanságot egy, a Monte Cassinó-i bencés monostorban található irat (*Chiose cassinese*) adja, mely a 14. század közepén keletkezhetett. Az 1350-es és 1370-es évekből is fennmaradt egy-egy krónika (Marco Battagli da Rimini krónikája és a *Chronicon regiense*), illetve a 14. század végéről egy törvénykommentár a perugiai jogtudóstól, Baldo degli Ubalditól.

¹⁷ P.H. Stäblein, *New Views on an Old Problem: The Dynamics of Death in the «Planh», Romance Philology*, 35 (1981), 1. sz., 223–234.

¹⁸ N.M. Caciola, *Afterlives. The Return of the Dead in the Middle Ages*, Ithaca – London, 2016, 2.

¹⁹ P. Evangelisti, *Dopo Francesco, oltre il mito. I frati Minori fra Terra Santa ed Europa (XIII–XV secolo)*, Róma 2020, 234–235.

²⁰ John of Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione*, ed. E. Tealdi, intr. R.E. Lerner, G.L. Potestà (Ricerche, Storia - Dies Nova, 1), Milánó 2015; M. Kaup, *John of Rupescissa's Vade mecum in tribulatione (1356). A Late Medieval Eschatological Manual for the Forthcoming Thirteen Years of Horror and Hardship*, London 2017; John of Rupescissa, *Vade mecum in tribulatione. Translated into Medieval Vernaculars*, ed. R.E. Lerner, P. Rychterová (Ricerche, Storia - Dies Nova, 4), Milánó 2019.

²¹ M. Dupuy, *The Unwilling Prophet and the New Maccabees: John de Roquetaillade and the Valois in the Fourteenth Century*, *Florilegium*, 17 (2000), 1. sz., 229–250.

²² J. Berlioz, C. Ribaucourt, *Mort, morts et mourants dans la prédication médiévale: l'exemple de L'Alphabet des récits d'Arnold de Liège (début du XIVe siècle)* in: D. Alexandre-Bidon, C.

szóló útmutatásokból kirajzolódik, hogy bár elfogadott volt a halálfélelem, annak haszna nem lehetett más, mint a keresztények felkészítése a halálra. Mindez a 12. századtól vett nagyobb lendületet, Jacques Le Goff szerint akkor került be a túlvilággal kapcsolatos gondolatrendszerbe a purgatórium,²³ így számottevő érték lett a halál előtti, őszinte bűnbánatnak.

A halál közelsége más módon is felbukkant a siraloménekekben egy látomás formájában. Caroline Walker Bynum az egyik tanulmányában néhány kolduló rendi vonatkozású szöveg példáján keresztül azt próbálta megvilágítani, miszerint a középkorban a haldoklóktól nem volt példanélküli, hogy készüljenek a halálra, sőt irányították azt, mint ahogyan Assisi Szent Ferenc tette. Mindezt úgy vihették véghez, hogy előre tudtak a halálukról, és fel tudtak készülni az ítélet pillanatára.²⁴ Noha Bölcs Róbertnek nem jutott ki a szentekhez hasonló, említésre méltó testi szenvedés, melynek égi felajánlása révén az élőkn segíthetett volna, a siraloménekekben lévő konstrukció szerint a közeli vég őt sem érte váratlanul. Miközben a király éjjel Istenről elmélkedett, vizionárius élményben volt része: egy angyal érkezett hozzá, aki tudatta vele, hogy közeleg a halála napja.²⁵

Ami a történetben szereplő, kijelölt utód személyét illeti: a királynak közvetlenül a halála előtti napokra datálódik a testamentuma, melyben élő férfi utód hiányában²⁶ az unokáját, Johannát tekintette örökösének.²⁷ A siraloménekekben

Treffort (dir.), *À Réveiller les morts: la mort au quotidien dans l'Occident médiéval*, Lyon 1993, 17–30, itt: 21–24.

²³ J. Le Goff, *The Birth of Purgatory*, trans. A. Goldhammer, Chicago 1990, kül. 133–176; a következtetéseket árnyalja: S. Bates, Preparations for a Christian Death: The Later Middle Ages, in: Ph. Booth, E. Tingle (eds.), *A Companion to Death, Burial, and Remembrance in Late Medieval and Early Modern Europe, c.1300–1700* (Brill's Companions to the Christian Tradition, 94), Leiden 2020, 72–105. Bár kritikával is illették Le Goff ezen könyvét, Caroline Walker Bynum szerint valamit mégiscsak „jól csinált”, mivel a teológusok azt vetették a szemére, hogy a társadalmi szempontokat részesítette előnyben, míg a történeti antropológiában jártas kutatók azt, hogy nagyobb teret enged a formális teológiának. C.W. Bynum, *The Resurrection of the Body in Western Christianity, 200–1336*, New York 1995, 280, 2. jegyz.

²⁴ C.W. Bynum, Death and Resurrection in the Middle Ages. Some Modern Implications, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 142 (1998), 4. sz., 589–596.

²⁵ „Glorios Deus”, 17. str., 121–127. sor: *En sa vida, lo rey Robert estava / pensant en Dieu an gran affliction, / e fon la nueg de [la] Parission. / Deus li trames son angel e dis li: / «Hoy rey Robert, tu yest pres de la fin!». / Lo jorn li dis que cel morir devia: / las mans jonchas, ves lo Cel s'umelia.*

²⁶ Róbert fia, Calabriai Károly 1328-ban hunyt el.

²⁷ CID, 2. k., coll. 1101–1110, 52. sz.; a részletes elemzéshez: M. Camera, *Annali delle due Sicilie dall'origine e fondazione della monarchia fino a tutto il regno dell'Augusto Sovrano Carlo III. Borbone*, Nápoly 1860, 2. k., 498–501; É. G. Léonard, *Histoire de Jeanne 1re, reine de Naples, comtesse de Provence (1343–1382)*, Monaco–Párizs 1932, 1. k., 214–226.

és a büntudatot bemutató többi szövegben ugyanakkor miért szerepel Johanna helyett András mint trónörökös? Radaelli abból indult ki, hogy ezt a Francia Királyságban a női öröklés kizárása érdekében „leporolt”, ún. száli törvényekkel lehet magyarázni, melyek províziója a provençe-i régió közvéleményére is hatással volt,²⁸ annak ellenére, hogy a terület I. Anjou Károly ügyes házassági stratégiája révén az Anjoukhoz, és nem a francia koronához tartozott ekkor.²⁹ A 14. század első felére datált provízió mindenesetre kétséges, legkorábban 1358-ban fordult elő a „reneszánsza”, majd csak az 1410-es évektől került a figyelem középpontjába.³⁰ Ráadásul a száli törvények még nem zárták ki kezdetben a női öröklést teljesen. Vegyes háttérű volt a joggyűjtemény is, mely a római jogtól való megkülönböztetés érdekében jött létre, ennek ellenére gall-római, burgundi és vizigót szokásjogi elemek is kerültek bele. A *Pactus Legis Salicae* végül csak a 6. század elején jelent meg latin nyelvű kéziratként, majd több változáson esett át, és már Nagy Károly idején módosult a korábbi tartalma, amikor az uralkodó 798-ban az igazságügyi reformja során több változathoz különített el egy gyűjteményt (*Lex Salica Emendata*). A 14–15. században pedig még nem feltétlenül tudták a törvények magyarázóit, hogy mit is jelent egy-egy szófordulat.³¹ Ez azt mutatja, hogy a női öröklés szabályozása még korántsem volt kiforrott a 14. század közepére.

A száli törvények területi befolyásának kérdéses jelenlététől eltekintve érdemes végigkövetni, hogy Radaelli hipotézise végül hova vezetett. Eszerint a női utódlással elégedetlen családtagoknak³² Provence térségében nyílt jobb esé-

²⁸ Radaelli, *Tra finzione e realtà* i. m., 6–7.

²⁹ Az Anjouk provençe-i kapcsolataihoz: Léonard, *Histoire de Jeanne 1re* i. m., 64–71; F. Mazel, Piété nobiliaire et piété princière en Provence sous la première maison d’Anjou (vers 1260–vers 1340), in: N. Coulet, J.-M. Matz (dir.), *La noblesse dans les territoires angevins à la fin du Moyen Âge* (Collection de l’École française de Rome, 275), Róma 2000, 527–551.

³⁰ R.E. Giesey, The Juristic Basis of Dynastic Right to the French Throne, *Transactions of the American Philosophical Society (New Series)*, 51 (1961), 5. sz., 3–47, itt: 4–6.

³¹ D. Whaley, From a Salic Law to the Salic Law. The creation and re-creation of the royal succession system of France, in: E. Woodacre et al. (eds.), *The Routledge History of Monarchy*, London 2019, 443–464.

³² A trónbitorlás emlegetésével a család férfi tagjai (Róbertnek még két olyan öccse volt, akik egyenként három-három életben maradt fiú örökösrel büszkélkedhettek, és mind a tarantói, mind a durazzói oldalágnak olyan matriarchája volt, akik családi kapcsolataik révén és személyes hatalmi ambícióiktól hajtva – fiaik érdekében – bele kívántak szólni az ország irányításába) kerültek előnyös helyzetbe. A két oldalág családi és hatalmi hálózatához máig a legjobb áttekintés: N. P. Zacour, Talleyrand. The Cardinal of Périgord (1301–1364), *Transactions of the American Philosophical Society*, 50 (1960), 7. sz., 1–83; II. Károly gyerekeinek házassági kapcsolataihoz: S. Rhys Davies, *Marriage and the Politics of Friendship: The Family of Charles II of Anjou. King of Naples (1285–1309)*, Ph.D. diss., London 1998.

lyük arra, hogy bekapcsolódjanak a hatalmi játszamába, szóbeszéd tárgyává téve Johanna legitimációját.³³ Ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a középkorban a jó hírnév (*bona fama*) és a rossz hírnév (*mala fama*) mindkét nem esetében a társadalmi megbecsültségtől függött, vagyis ennek pozitív vagy negatív célú előmozdítását a hatalmi vetélkedésben érdekelték kihasználni igyekeztek.³⁴

A Róbert legitimitását kétségbe vonó törekvéseknek azonban korábban is voltak már előzményei. Catherine Léglu elemzett egy olyan 1321–1324 körül keletkezett kéziratot,³⁵ amelyen a királyi dinasztiákat leíró genealógiai táblák egyikeről, az Anjoukat ábrázoló oldalról kihagyták Róbertet, miközben szüleinek, II. Anjou Károlynak (ur. 1289–1309) és Magyarországi Máriának a többi fiát hibátlanul felsorolták.³⁶ A kézirat (*L'Abreujamen de las estorias*) egy népnyelvre fordított diagrammatikus típusú krónikát (az információkat kétdimenziós ábrázolások és táblák révén közlik, a szemléletmód és a történetek bemutatása pedig univerzális, ebben hasonlít a világkrónikákhoz) tartalmaz, amelyet a Róbert nápolyi udvarában diplomáciai missziót teljesítő, ferences inkvizítor és püspök, Paolino Veneto (megh. 1344 k.) írt eredetileg latinul (*Compendium gestarum rerum*), a fordító személye ismeretlen.³⁷

A téma összetettsége és a terjedelmi korlátok miatt a tanulmány további részében részletesen nem térek ki a nápolyi trónjog problémájára, illetve arra, hogy mindezt a magyar történetírásban hogyan értelmezték.³⁸ Előbb a nápolyi Anjou uralkodók bűneit és korabeli megítélését vizsgálom a vádak függvényében, majd

³³ Radaelli, *Tra finzione e realtà* i. m., 7.

³⁴ C. Gauvard, Rumeur et stéréotypes à la fin du Moyen Âge, in: *La circulation des nouvelles au Moyen Âge* (XXIVe Congrès de la S.H.M.E.S., Avignon, juin 1993), Róma 1994, 157–17; D.L. Smail, Th. Fenster (eds.), *Fama: The Politics of Talk and Reputation in Medieval Europe*, Ithaca–London 2003; J. Théry, Fama: l'opinion publique comme preuve judiciaire. Aperçu sur la révolution médiévale de l'inquisiteur (xiiie–xive), in: B. Lemesle (dir.), *La preuve en justice: de l'Antiquité à nos jours*, Rennes 2003, 119–147; I. L. Sanfilippo, A. Rigon (a c. di), *Fama e publica vox nel Medioevo* (Atti del convegno di studio svoltosi in occasione della XXI edizione del Premio internazionale Ascoli Piceno, Palazzo dei Capitani, 3–5 dicembre 2009), Róma 2011.

³⁵ Jelzete és lelőhelye: London, British Library, Egerton ms. 1500; F. Botana, The Making of *L'Abreujamen de las estorias* (Egerton MS. 1500), *The Electronic British Library Journal*, (2013), article 16. [<https://bl.iro.bl.uk/concern/articles/3297477c-8cd7-4ec0-a483-0f2f7e0df7ba?locale=en>, hozzáférés: 2022. jan. 10.]

³⁶ C. Léglu, Ambivalent Visual Representations of Robert 'the Wise' in Occitan Illustrated Texts, *Italian Studies*, 72 (2017), 2. sz., 192–204, kül. 198–203.

³⁷ A. Worm, Diagrammatic chronicles, in: *EMC*, 1. k., 522–532.

³⁸ Ehhez elegendő támpontot nyújt Teiszler Éva összegzése: I. Lajos király nápolyi trónigénye a diplomácia tükrében, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Historica*, 136 (2015), 63–79; ld. még a kérdést: Csukovits E., *Az Anjouk Magyarországon I.: I. Károly és uralkodása, (1301–1342)*, Budapest 2012, 113–115.

Róbert esetében részletesebben azzal az ellentmondásos modellel foglalkozom, amelyet a hatalma és a trónjoga bebiztosítása érdekében hoztak létre. Itt a bűnösség és az uralkodói vétkek jogi, erkölcsi és filozófiai keretbe helyezésére nincs elég tér.³⁹ Visszakanyarodva a metszéspontokra: a vádnarratívák felbukkanását követem nyomon a dél-olasz társadalmi és kulturális sajátosságok feltárása mentén, és ahol lehet, kitekintek a magyar vonatkozásokra. Az Anjou uralkodók, és főleg Róbert bűneinek, valamint az ellenük létrehozott vádaknak a mintázatairól és sajátosságairól szólva: bár ez az összefoglaló elemzés korlátozott, nem azt hivatott sugallani, hogy ebben a korban a bűnök és a vádaskodás Itália-szerte így működtek. Mindenesetre ez az a körülhatárolható kontextus, melyben mozogva néhány következtetés levonható arra vonatkozóan, hogy miért válhatott Róbert büntudata a Nápolyi Királyság romlásának egyik meghatározó momentumává.

A nápolyi Anjou uralkodók bűnei

Nem kell sokáig keresgetnünk a narratív forrásokban, hogy megállapíthassuk: a középkori uralkodóknak gyakran nem volt pozitív a megítélése. A bizonytalan trónjog vagy a trónra aspiráló férfi rokonok fellépése pedig tovább mélyíthették a kedvezőtlen imázs körül kialakult szakadékot. Ez alól Róbert sem volt kivétel, akit ugyan néhány kortársa dicsérő szavakkal illetett (a királytól babérkoszorút kapó Francesco Petrarca csodálattal adózott Róbertnek, utalva több esetben bölcsességére),⁴⁰ miközben mások már felrótták neki az uralkodása során elkövetett gyarlóságait.⁴¹ Mindazonáltal a vádaskodók csak egy

³⁹ A bűnök-büntudat-lelkiismeret kapcsán néhány példa: A. Gourevitch, *Au Moyen Âge: conscience individuelle et image de l'au-delà*, *Annales. E.S.C.*, 37 (1982), 2. sz., 255–275; T.C. Potts, *Conscience in Medieval Philosophy*, Cambridge 1980; M. Ojakangas, *The Voice of Conscience. A Political Genealogy of Western Ethical Experience*, New York 2013; A. Murray, *Conscience and Authority in the Medieval Church*, Oxford 2015; L. Guitton, *La fabrique de la morale au Moyen Âge. Vices, normes et identité (Bretagne, XIIe-XVe siècles)*, Rennes 2022; a büntudat poétikai kihasználásáról: P. Godman, *Paradoxes of Conscience in the High Middle Ages. Abelard, Heloise and the Archpoet*, Cambridge 2009.

⁴⁰ A. Kiesewetter, Francesco Petrarca e Roberto d'Angiò, *ASPN*, 123 (2005), 145–176. Nem egyszer volt a dicséret és bölcsességgel való összevetés kiindulási pontja Platón. I. Fielding, *Naples and the Landscape of Virgilian otium in the Carmina Bucolica of Petrarch and Boccaccio*, *Illinois Classical Studies*, 40 (2015), 1. sz., 185–205, itt: 189, 20. jegyz.

⁴¹ A Róbertről kialakult vélemények egy részét elemzik a bölcsessége megítélését illetően: D.L.D'Avray, *The Death and the Prince: Memorial Preaching before 1350*, Oxford 1994, 91–92, 108; Kelly, *The New Solomon* i. m., 186, 255–258; Fábíán L., *Salamon: Az uralkodói erények mintaképe a 13–14. században Nyugaton és Közép-Európában*, Ph.D. dissz., Budapest 2019, 66–71.

jól ismert tradícióhoz igazodtak, mivel a középkori antropológiai felfogás szerint a paradicsomi megkísértés óta minden ember eredendően bűnösnek számított.⁴² A középkor egyik jelentős, szinte mindvégig mértékül szolgáló tekintélye, Szent Ágoston alapozta meg az eredendő bűn koncepcióját, aki szerint az emberi akarat volt felelős a bűnök elkövetéséért.⁴³ A 13–14. századi példák alapján pedig úgy tűnik, hogy a nápolyi Anjouk között akadtak még bűnös családtagok, különösen a nők, akiknek a bűneit majd az András elleni sikeres merényletet (1345) követően gyakrabban említették a krónikások.⁴⁴

Térjünk vissza Róbert „uzurpátor” tettehez: a bűntudat-elbeszélések mindegyike abból indult ki, miszerint a királynak azért nem volt joga a nápolyi trónhoz, mert nem ő volt az elsőszülött. Mivel az elsőszülött Martell Károly meghalt, a másodszülött fiú, a későbbi Toulouse-i Lajos pedig a szerzetesi életformát választotta,⁴⁵ II. Károly úgy döntött, hogy nem az elsőszülött még kiskorú fiára, Carobertóra hagyja a trónt, hanem a harmadszülött fiúra, Róbertre.⁴⁶ Az aspiráns személyét el kellett fogadnia a pápának is, aki a Királyság hűbérurának számított.⁴⁷ Az egyházfő szempontja mögött az állt, hogy a nápolyi Anjouk az egyház szilárd támaszának számítottak, akiknek a guelf–ghibellin megosztottság és villongások közepette nemcsak délen voltak fontos feladataik, hanem az észak-itáliai, guelf szövetséges városállamokban is.⁴⁸ Ezt az elképzelést osztották az Anjouk is, akik a hatalmi retorikájuk

⁴² S. Vecchio, C. Casagrande, *A hét főbűn: A bűnök középkori története*, ford. Falvay D. és Geccser O., Budapest 2011; R.G. Newhauser, S.J. Ridyard (eds.), *Sin in Medieval and Early Modern Culture. The Tradition of the Seven Deadly Sins*, York 2012.

⁴³ Aurelius Augustinus, *Vallomások*, ford. Városi I., 3. könyv, 4. fejezet (A bűn oka a szabad akarat), Budapest repr. 1987, 181–182; Szent Ágoston, *A boldog életről - A szabad akaratról*, ford. Tar I., Budapest 1997, 187; Kendeffy G., Ágoston a hazugságról és a morális felelősségről, *Ókor*, 13 (2016), 2. sz., 45–52.

⁴⁴ R.G. Musto, *Writing Southern Italy Before the Renaissance: Trecento Historians of the Mezzogiorno* (Routledge Studies in Renaissance and Early Modern Worlds of Knowledge), Abingdon–New York 2019, 8. fejezet.

⁴⁵ V. Lucherini, La rinuncia di Ludovico d’Angiò al trono e il problema della successione nei regni di Napoli e d’Ungheria: Sfide giuridiche e artistiche, in: T. D’Urso, A. Perriccioli Saggese, D. Solvi (a c. di), *Da Ludovico d’Angiò a San Ludovico di Tolosa: I testi e le immagini* (Atti del Convegno Internazionale, Napoli–Santa Maria Capua Vetere, 3–5 novembre 2016), Spoleto 2017, 137–152.

⁴⁶ Cf. Léonard, *Histoire de Jeanne 1re* i. m., 111–124; Kelly, *The New Solomon* i. m., 275–283.

⁴⁷ J. Dunbabin, *Charles I of Anjou: Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London 1998, repr. 2014, 129–154.

⁴⁸ R. Comba (a c. di), *Gli Angiò nell’Italia nord-occidentale (1359–1382)*, Milánó 2006.

szerves összetevőjévé tették az egyháznak nyújtott segítségüket, ami idővel a dinasztikus identitásuk meghatározó alkotóelemévé vált.⁴⁹

Az Anjoukat körülvevő vádaskodásokat illetően lényeges szempont az is, hogy hogyan alakulhat egy dinasztianak, és különösen a koronás főknek a kortársak körében tetten érhető megítélése. Figyelmet érdemel az is, hogy idővel a nápolyi Anjoukat kezdetben rossz színben látó szerzők gondolkodásában a negatív ítélet mellett felfedezhető egy irányváltás. A korábbi király halálát követően, az új uralkodó trónralépésével járó, válságoktól terhelt időszak során egyesek aranykori „nosztalgiaként”⁵⁰ írták le a korai Anjou uralkodók korát. A Nápolyi Királyság Apulia (ma Puglia) nevű tartományában tevékenykedő krónikás-jegyző, Domenico da Gravina például így látta az ország állapotát Róbert halála után:

Ó, micsoda nyomorult királyság ez, hogy asszonyok és gyermekek uralmára jutott! Ó, jaj, sírnia kell az ország minden polgárának, akik Róbert király és elődei uralkodása alatt a béke nyugalmának örvendtek.⁵¹

Ez a kettőség benne volt a kezdetektől az Anjoukról alkotott képben, melyet itt csak röviden követek végig, hogy láthatóvá váljanak azok a vádelemek, amelyek a dinasztia több tagjához is kapcsolódtak, más-más kontextusban.

Kezdjük a vádak áttekintését a középkor egyik legismertebb művével, az *Isteni színjátékkal*, melyben Dante Alighieri (megh. 1321) a dinasztiaalapító I. Károlyt (ur. 1266–1285) Aquinói Tamás gyilkosaként mutatta be.⁵² Károlyról Jean Dunbabin mutatta ki, hogy a francia szerzők műveiben gyakran pozitív hősként jelent meg, jóllehet ezek a szerzemények nem feltétlenül váltak széles körben ismertté.⁵³ A trubadúrok viszont már előszeretettel köszörülték a

⁴⁹ S. Vandamme, *Identité dynastique et identité du souverain: le cas d'une reine héritière, Jeanne I^e d'Anjou*, *Questes*, 24 (2012), 85–95; M. Vagnoni, *La messa in scena del corpo regio nel regno di Sicilia: Federico III d'Aragona e Roberto d'Angiò* (Mondi Mediterranei, 5), Potenza 2021, 266.

⁵⁰ A kifejezést Hannah Skodától kölcsönzöm. [<https://www.historyextra.com/period/medieval/the-medieval-longing-for-the-good-old-days/>, hozzáférés: 2023. jan. 12.]

⁵¹ CRAG, 19: *O quam miserum regnum istud! quod ad regimen mulierum et infantium est deductum. O quam regnicolas singulos lugere oportet! qui dudum praeteritis annis tranquillo pacis statu gaudebant sub regno regis Roberti et progenitorum suorum.*

⁵² Dante Alighieri, *La Divina Commedia*, a c. di N. Sapegno, 1–3. k., itt: 2. k.: Purgatorio, Firenze 1985, canto 20, lin. 68–69, 223: *e poi / ripinse al ciel Tommaso, per ammenda*. Magyarul: Dante, *Isteni színjáték*, ford. Nádasdy Á., Budapest, repr. 2017 [2016], Purgatórium, 20. ének (A jósök és a varázslók), 68–69. sor, 412: *s végül Tamást / az égbe küldte (jóvátételképpen!)*.

⁵³ J. Dunbabin, *The French in the Kingdom of Sicily, 1266–1305*, Cambridge 2011, 269–274.

nyelvüket a *Regno* (Nápolyi Királyság) újdonsült királyán.⁵⁴ Giovanni Villani krónikájának a *Hogyan avatta szentté Aquinói Tamást János pápa* (Come santo Tommaso d'Aquino fue canonizzato da papa Giovanni) címet viselő fejezetében a gyilkosságra utaló híresztelés egy másik verziójáról olvashatunk. A szöveghely szerint a nápolyi király orvosa mérgezte meg a lyoni zsinatra tartó Aquinói Tamást, ugyanis az orvos úgy gondolta, hogy így a király kedvében járhat, mivel a Doctor Angelicus leszármazottja volt azoknak az aquinói uraknak, akik a király ellenségei voltak.⁵⁵ Hozzá kell tenni, hogy Giovanni Villani a vádak ismertetésekor óvatosabban járt el Danténál, mivel az „azt mondják, hogy” (*si dice che*) formulával jelezte, hogy ez a történet bizonytalan forrásból ered. A kutatás a Károlyt rossz színben feltüntető gyilkossági vádat nem tartja hitelesnek,⁵⁶ Dante Anjou-ellenessége mögött pedig a német-római császár, VII. Henrik melletti kiállása állt. Ez egy sajátos „római, birodalmi dicső múlt”, illetve a „rex et pontifex” elvének mentén alakult ki. Az Anjouk és több itáliai város, köztük Dante szülővárosa, Firenze ugyanakkor eltérő felfogással voltak a római antik dicsőséget illetően. Ami a firenzeieket illeti: ebben a kapcsolatrendszerben ők elfogadták a pápai teokráciát és az Anjoukkal kötött szövetséget is.⁵⁷ A kedvezőtlen ítélet esetében az is figyelmet érdemel, hogy az *Isteni színjáték*ban Károly valós és fiktív gyilkosságainak a leírása a középkori retorikának azzal a gyakorlatával rokonítható, amely a vádbeszédek megszerkesztésére vonatkozott, és a jó hírnév (*bona fama*) lerontásának a szerzői eszközöként működött.⁵⁸

A dinasztia további tagjait egyfajta előnytelen „stigmaként” körülvevő, hamis gyilkossági vád egy 15/16. századi névtelen szerzőnek *Az Anjou-ház*

⁵⁴ C. Mascitelli, Carlo d'Angiò e poesia antiangioina: prove di nascita di un'identità europea, *Linguae & - Rivista di lingue e culture moderne*, 17 (2018), 1. sz., 45–61, <https://www.ledonline.it/index.php/linguae/article/view/1355/1045>, hozzáférés: 2022. jan. 21.

⁵⁵ *Giovanni Villani*, 2. kötet, 11. könyv, cap. 218, 855: *E andando lui a corte di papa al concilio a Leone, si dice che per uno fisiziano del detto re, per veleno gli mise in confetti, il fece morire, credendone piacere al re Carlo, però ch'era del legnaggio de' signori d'Aquino suoi ribelli* [...]. Magyarul csak a fejezetcím olvasható és eltérő könyvadattal, mivel a 9. könyv részének tekintik. Vö. *A három Villani* i. m. (1909), 9. könyv, 218. fejt., 110.

⁵⁶ Mindezt spanyol kutatási eredmények alapján szemlézi: J.P. Torrell, *Saint Thomas Aquinas, 1. k.: The Person and His Work*, trans. R. Royal, Washington D.C. 1996, 293–294, illetve 122. jpt.

⁵⁷ J.-P. Boyer, Dante dénonçait-il les Angevins de Naples à Monarchia, II, I 2–3?, in: B. Figliuolo, R. Di Meglio, A. Ambrosio (a c. di), *Ingenita curiositas: Studi sull'Italia medievale per Giovanni Vitolo*, 1–3. k., Battipaglia 2018, 3. k., 1319–1344.

⁵⁸ A *bona fama* kialakításában használt retorikai módszerekhez: M. Kempshall, *Rhetoric and the Writing of History, 400–1500*, Manchester 2011.

királyainak krónikája (Cronica dei re di casa di Angiò)⁵⁹ című művében is felbukkan. A leírás Róbertet az elsőszülött testvérnek, Martell Károlynak a megmérgezésével hozta hírbe.⁶⁰

A nők bünei

Jóllehet a bűnbánati történet a nápolyi trónöröklés köré szerveződik, az elsőszülöttségre utaló trónutódlás ekkor még nem volt mérvadó szempont a *Regnóban*.⁶¹ Ezen kívül egy sajátos, mediterrán vonást is figyelembe kell venni a nápolyi trónnal kapcsolatban, amely a női trónöröklést tekintve jóval megengedőbb volt a többi monarchia gyakorlatához képest.⁶² Robert Bartlett állította fel a mediterrán régióban a hosszú távú analógiát a női öröklés kevésbé merev határaitól, kiemelve néhány pozitív bizánci példát.⁶³ Alexandra Karagianni értékelése ehhez hasonló: ugyan a markánsan patriarchális szemléletű bizánci társadalomban a nők helyzete ellentmondásos volt, a gazdasági életben ellenben komoly szerepet tölthettek be.⁶⁴ A bizánci és arméniai szerzők (Mikhaél Pszellosz, Arisztakész) például a bizánci trónörökös nőket, különösen a 11. században Theodóra Porphyrogenita császárnőt, pozitívan értékelték. Pszellosz önmagát Theodóra bizalmas tanácsadójaként mutatta be, a császárnőt a komolyabb döntések meghozatalát illetően viszont tanácsatlannak és bizonytalanak látta, vagyis az előnyösebb megítélés ellenére a

⁵⁹ L. Morreale, Cronica dei re di casa di Angiò, in: *EMC*, http://dx.doi.org/10.1163/2213-2139_emc_SIM_000721, hozzáférés: 2020. márc. 23.

⁶⁰ Cronica de' re della casa d'Angiò, in: *Raccolta di varie croniche, diari, ed altri opuscoli... appartenenti alla storia del regno di Napoli*, a c. di A. A. Pelliccia, Nápoly 1780, 1. k., 101–106, itt: 103: *Roberto advenenò lo predecessore suo fratello, per lo quale delieto dicto Re hedificò lo monastero del Sacratissimo Corpo di Cristo?*; Caggese, *Roberto d'Angiò* i. m., 5; Radaelli, *Tra finzione e realtà* i. m., 25.

⁶¹ A korábbi álláspontok újragondolását veti fel: S. Kelly, *The New Solomon* i. m., 276.

⁶² A saját jogon uralkodó, már-már önálló hatalommal bíró királynőkre a középkor során több példát is lehet találni a Mediterráneumban: A. Wolf, *Reigning Queens in Medieval Europe: When, Where, and Why*, in: J.C. Parsons (ed.), *Medieval Queenship*, New York 1992, 169–188. A királynéknak és királynőknek a mediterrán térségben megmutatkozó szerepeiről (anyák, régensek, házastársak, uralkodók): P. Mainoni (a c. di), *«Con animo virile»: Donne e potere nel Mezzogiorno medievale, (secoli XI–XV)*, Róma, 2010; E. Woodacre (ed.), *Queenship in the Mediterranean: Negotiating the Role of the Queen in the Medieval and Early Modern Eras* (Queenship and Power), New York 2013.

⁶³ R. Bartlett, *Blood Royal: Dynastic Politics in Medieval Europe*, Cambridge 2020, 126–131.

⁶⁴ A. Karagianni, *Female Monarchs in the Medieval Byzantine Court*, in: E. Woodacre (ed.), *Queenship in the Mediterranean: Negotiating the Role of the Queen in the Medieval and Early Modern Eras*, Basingstoke 2013, 9–25.

nőkkel kapcsolatos, középkori sztereotípiá még az ő írásművében is előfordul.⁶⁵ Arisztakész ettől eltérő jellemrajzot adott Theodóráról, akit Dániel próféta látomásához hasonló, üvöltő nőstényoroszlánként jellemzett.⁶⁶

Ugyanakkor még a bizánci császárnőknek is több kötöttséggel és nehézséggel kellett szembesülniük uralmuk során, továbbá kénytelenek voltak társsuralkodóként maguk mellé venni a férjüket. Ha fivérük született, akkor az öröklés terén az erősebbik nem képviselői részesültek előnyben.

A kötetlenebb, mediterrán trónöröklési felfogásba illeszkedett IV. Kelemen pápának az I. Károlyt beiktató bullája (1265), amely lehetővé tette a nőági öröklést.⁶⁷ Ebben az esetben is tanácsos volt megházasodni, Johannának például élete során négy férje is volt.⁶⁸ Noha az előbbi rendelkezés és a testamentum biztosították, hogy Róbertet Johanna kövesse a trónon, a trón körüli problémák nem oldódtak meg teljesen, sőt a fiatal női örökös személye újabb lendületet adott ennek.

A már Pszellosznál és Arisztakésznál található passzusok nő-képéhez hasonló, de jóval előítéletesebb leírásra akad példa a 14. századi dél-itáliai krónikákban is. A büntudatról szóló történetek keletkezését illetően azt is látnunk kell, hogy a kortársak hogyan érzékelték a Róbert halálával és a fiatalasága miatt kis ideig régenstanáccsal⁶⁹ uralkodó, Johanna körüli problémákat.⁷⁰ A korábban idézett Domenico da Gravina krónikájában az idősebb női családtagok egyike, Courtenay Katalin a nápolyi Anjouk tarantói olda-

⁶⁵ FBR, 6. könyv: Zoé és Theodóra (1042), 155–165; Theodóra (1055–56), 261–275, itt: 267–268; legújabb, eredeti nyelvű kiadása: Michael Psellos, *Chronographia*, 1–2. k., Hrsg. D. R. Reinsch (Millennium-Studien zu Kultur und Geschichte des ersten Jahrtausends n. Chr. / Millennium Studies in the Culture and History of the First Millennium C.E., 51), Berlin 2014. A sztereotip képet kiválóan összefoglalja: C. Casagrande, The Protected Woman, in: C. Klapisch-Zuber (eds.), *A History of Women in the West, II: Silences of the Middle Ages*, London 1992, 70–104.

⁶⁶ Aristakés de Lastivert, *Récit des malheurs de la nation arménienne* [Az örmény nép szerencsétlenségeinek története], trad., intr., comm. M. Canard, H. Berbérian (Bibliothèque de Byzantion, 5), Brüsszel 1973, 18. könyv, itt: 92, cap. 101: *Après la mort de Monomaque, la lionne poussa dans sa tanière un rugissement de lion, comme le lion qui apparut à Daniel dans sa vision.*

⁶⁷ Közli: CID, 2. k., coll. 945–966, 43. sz.

⁶⁸ A. Kiesewetter, Giovanna I d'Angiò, regina di Sicilia, in: *DBI*, 55 (2001). [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanna-i-d-angio-regina-di-sicilia_%28Dizionario-Biografico%29/, hozzáférés: 2022. jan. 20.]

⁶⁹ Léonard, *Histoire de Jeanne 1re* i. m., 214–218.

⁷⁰ Johanna és a körötte ólalkodó, bűnre csábító női családtagok megítélését elemzi: E. Casteen, *From She-Wolf to Martyr: The Reign and Disputed Reputation of Johanna I of Naples*, Ithaca–London 2015.

lágának *matriarchájaként* ármánykodó, hatalomvágyó cselszövőként jelent meg, akinek jelleme az egész nápolyi királyi udvar erkölcsére hatással volt.⁷¹ Intrikáinak köszönhetően fordul a feleség (Johanna) a férje ellen (András).⁷²

A legitimációs modell működése

Rátérve a tanulmány második részére, annak a kétoldalú „modellnek” a működését vázolom fel, amelynek egyik részét Róbert és támogatói hozták létre abból a célból, hogy megszilárdítsák uralma alapjait és megszüntessék a legitimitását övező kételyeket. A későbbiekben pedig, az 1320-as évek végétől mindez kiegészült Johanna legitimációjával. Ez a modell többféle elemből állt: a király bölcsességét kifejező szóbeli, képi és írott közvetítési módok; a II. Károly általi kiválasztás és a *primogenitus* szónak a különböző tekintélyek általi gazdag értelmezése; az uralkodói jámborság családi tradíciója; a dinasztikus szentekhez kapcsolódás (utóbbi összekapcsolódik az ikonográfiával, mivel ebben kevésbé van ellentmondás, jelen tanulmányban nem tárgyalom). A modell hatásosságát nagy mértékben segítette az, hogy a szóbeli meggyőzésnek a korban egy jól bevált eszközébe, a prédikációkba csatornázták be a közvetíteni kívánt üzeneteket. Emellett a nápolyi Anjouk és az őket támogató elit tevékeny szerepet vállaltak donátorként és mecénásként több ikonográfiai és egyéb tárgyi emlék létrejöttében, melyek jelentős része a dinasztikus és a szentekhez társított ideálokat jelenítették meg. Ami a másik oldalt illeti, Róbert ellenlábasai is aktívan formálták ezt a modellt: vádjaik révén a legitimációs diskurzus fenntartásához járultak hozzá, bár kritikus hangvételükkel éppen a stabilizáció ellenkezőjére törekedtek.

⁷¹ CRAG, 19: *Nunc autem, ex arte regiminis praedictorum consulentium, perimi tantum ducem in stragiciosam praedam, guerram et tristitiam singuli deducentur. Quis casus lugubris eos involvit, ut unius mulieris crimine, universum regnum miserum vexaretur?* „Most azonban a királyság tanácsosainak cselszövése miatt, hogy elpusztítsák az oly nagy herceget [Andrást - V. Á.], mindenki öldöklő zsákmányolásra, háborúra és nyomorúságra kényszerül. Micsoda szörnyű szerencsétlenség érte őket, hogy egyetlen asszony bűne miatt az egész királyság nyomorultan kell gyötrődjen?”

⁷² CRAG, 9–10: *Consilio dato dictae reginae, statim dicta regina, frontem revolvens viro suo praefato, dictorum aemulorum viri consilio adhaerebat et paulatim paulatim de manibus viri sui dominium auferebat, semper existens cum eo ad lites; et, haec erant opera imperatricis praedictae, ut ad suum perveniret intentum.* „A kapott tanács után a királynő nyomban elfordult férjétől [András hercegtől - V. Á.] és férje vetélytársainak tanácsát követte, apránként kivette férje kezéből a hatalmat, mindig csak perlekedett vele; és ezek a korábban említett császárnő [Courtenay Katalin - V. Á.] tettei voltak, hogy célját elérje.”

A „modell” szó tehát egy összefoglaló megnevezés, mellyel a Róbert és utódainak hatalmát stabilizáló törekvésekre és az ellenük irányuló, változatos eszközökre egyaránt utalok.⁷³

1.1. *Sermók*

Egy-egy dinasztianak a bizonytalan helyzetben lévő tagjai legitimációs erővel bíró aktusok felé is fordulhattak, hogy a trónkövetelőkkel szemben megszilárdítsák trónjogukat. A Capetingek esetében a Capet Hugó és a VII. Lajos között regnáló királyok ezért fontosnak tartották utódaik mielőbbi konszekrációját.⁷⁴ A Capetingekkel rokon Anjouktól sem volt idegen az ilyen praxisok alkalmazása, II. Károlyt például úgy kenték fel, mint a Capetingeket a reims-i érsek a Szent Krizmával, ezzel erősítve meg Károly trónjogát I. Jakab szicíliai királlyal szemben.⁷⁵ A szent olajjal való felkenést Klodvig megkezeszteléséből vezették le, de amint a téma egyik kiváló kutatója, Ralph E. Giesey kimutatta, csak évszázadokkal később teremtették meg ezt a legendát, mely a 9. században feltehetőleg a reims-i érsektől, Hinkmartól indult ki.⁷⁶

Róbert koronázásakor azonban egy másik gyakorlat kapott nagyobb figyelmet, amely a *sermókra* támaszkodva teremtett egy „új legendát”. Úgy tűnik, hogy a kortársak 1309 előtt kevésbé vitatták Róbert trónhoz való jogát, ugyanakkor II. Károly elhunytával megmutatkoztak a kritikus hangok. Az uzurpációt illető vádak nem minden esetben ismertek, mindenesetre az arra adott válaszok alapján azok szóbeli vagy írásbeli felbukkanása valószínűsíthető. Ez egyértelműen megmutatkozott a páratlan hatalommal bíró *logothetának* és *protonotarius*-nak, Bartolomeo da Capuának⁷⁷ (megh. 1328) a Róbert koronázásakor elmondott, *Coronavit eum Aaron in vasis virtutis* (Sir

⁷³ Hasonló szóhasználattal élt Samantha Kelly is, aki „stratégiáknak” nevezte a nápolyi Anjouk uralmi és legitimációs erőfeszítéseit. Kelly, *The New Solomon* i. m., 13–14.

⁷⁴ R.E. Giesey, *Inaugural Aspects of French Royal Ceremonials*, in: J., Bak M. (ed.), *Coronations: Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Berkeley–Los Angeles–Oxford 1990, 35–45, itt: 37.

⁷⁵ A. Kiesewetter, *Die Anfänge der Regierung König Karls II. von Anjou (1278–1295): Das Königreich Neapel, die Grafschaft Provence und der Mittelmeerraum zu Ausgang des 13. Jahrhunderts* (Historische Studien 451), Husum 1999, 198–199;

⁷⁶ Giesey, *The Juristic Basis of Dynastic Right* i. m., 4–6; J. Le Goff, *A Coronation Program for the Age of Saint Louis: The Ordo of 1250*, in: *Coronations* i. m., 46–57, itt: 53.

⁷⁷ A. Nitschke, *Die Reden des Logotheten Bartholomäus von Capua*, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 35 (1955), 226–274; I. Walter, M. Piccialuti, Bartolomeo da Capua, in: *DBI*, 6. k., Róma 1964, 697–704.

45,9) című *sermójában* is,⁷⁸ amelyben alapos jogi jártasságról tanúskodva sorakoztatta fel érveit Róbert különleges kiválasztottsága mellett. Bartolomeo da Capua szerint II. Károly a harmadszülött fiút, Róbertet még életében *örökös utódként* (*primogenitus*) nevezte meg.⁷⁹ A kifejezés azonban már 1309 előtt felbukkant, méghozzá *elsőszülött* értelemben: II. Károly 1296 márciusában maga elé kérte az országa báróit, hogy felesküdjenek Róbertre mint örökösére, az összehívás célját a *ius primogeniturae* formulával magyarázta.⁸⁰ Róbert *primogenitus noster*ként is feltűnik egy ugyancsak II. Károlyhoz köthető forrásban (1299. jún. 24.), amit Bartolomeo da Capua a korábbi dokumentumokhoz hasonlóan, *protonotarius*-ként valószínűleg ismert. A dokumentum tartalmazta II. Károly rendelkezéseit az 1282-ben elveszített Szicília visszaszerzéséért vívott, aragóniaiak elleni háború kapcsán: ismertetik Róbert szicíliai feladatait, melyeket mint Szicília szigetének frissen kinevezett, örökös helytartójaként kellett ellátnia.⁸¹ Róbert trónigénye tekintetében mindez a későbbiekben a *primogenitus* szót úgy tematizálta, hogy az ellenfeleknek és

⁷⁸ Elemzi: J.-P. Boyer, Parler du roi et pour le roi: Deux ‘sermons’ de Barthélemy de Capoue, logothète du royaume de Sicile, *Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques*, 79 (1995), 2. sz., 193–248, a szövegközlést ld. a 236–242. oldalakon. A prédikáció két kéziratban maradt fent, egy 14. századi példányban: Bécs, Österreichische Nationalbibliothek, ms. 2132, fol. 65r–66r, és egy 15. századiban: Nápoly, Biblioteca Nazionale, ms. VII E 2, fol. 196v–197v. A *sermo* már felbukkant Nitschke listájában is: *Die Reden des Logotheten* i. m., 258, 25. tétel. A *Sirák fia* könyvében szereplő idézetet azonban megváltoztatták, Boyer mutatta ki, hogy a *Vulgata* fő változataiban más alany szerepelt Áron helyett a megkoronázott személy mögött. Boyer, *Parler du roi* i. m., 236, 1. jegyz.

⁷⁹ Boyer, *Parler du roi* i. m., 237: *Hec enim corona que data est sibi non est ei exhibita tanquam novo regi vel adventicio, sed tanquam hereditario successori et regi etiam predicto patre vivente. Primogenitus quidem regis dicitur rex, vivente patre, sicut dicit Gregorius in c. Cepit Herminegildus, XXVIII, q. Prima.* „Ezt a koronát nem úgy kapja, mint az új vagy eljövendő király, hanem mint az örökös utód, aki valóban király már atyja életében is. Mert az elsőszülöttet apja életében királynak nevezik, amint Gergely mondja a „Cepit Herminegildus” című fejezetben, XXVIII, első kérdés.” Vö. Kelly, *The New Solomon* i. m., 277.

⁸⁰ C. Minieri-Riccio, *Saggio di codice diplomatico: formato sulle antiche scritture dell’Archivio di Stato di Napoli, Supplemento*, 1. k., Nápoly 1882, 119. sz., 102: *ius primogeniture ac successionis Regni nostri Sicilie post obitum nostrum per nos Roberto filio nostro Karissimo Duci Calabrie nostroque in Regno predicto Vicario generali cum piena deliberatione consilii declaratum.*

⁸¹ A forrás maga nem maradt fent, viszont Camillo Minieri-Riccio a tartalmát röviden ismertette az akkoriban még hozzáférhető *Anjou Regeszták* alapján közreadott közleménysorozatóban: *Genealogia di Carlo II d’Angiò, re di Napoli*, *ASPN*, 7 (1882), 15–67, 201–262, 465–496, 653–684, és *ASPN*, 8 (1883), 5–33, 197–226, 381–396, 587–600, itt: 205, 3. jp.

a támogatóknak is lehetőséget teremtett saját érveik kifejtésére,⁸² ugyanakkor a legitimációs diskurzus elhúzódásához is táptalajt biztosított, miközben a kritikus hangokat sem sikerült elhallgattatni.

Jóllehet Bartolomeo da Capua érvelése azon alapult, hogy a törvényesen uralkodó király még életében rendelkezett a trónöröklés rendjéről, és az általa hivatkozott tekintélyek is jelentősek voltak, mint például Aquinói Tamás,⁸³ maga Róbert sem volt nyugodt, aki az időközben magyar királlyá vált unokaöcsét, I. Károlyt illetően fejezte ki aggályait és fenntartásait.⁸⁴

A *primogenitus* értelmezésének volt egy olyan része, amely Toulouse-i Lajos szentté avatásáig meghatározta a Róbert elsőszülöttségét kiemelő érveket: a királyi apa általi kiválasztás. A ferences François de Meyronnes (megh. 1328 k.) magyarázatában is előfordul ez az interpretáció, aki egyúttal arra is kiemelt figyelemmel volt, hogy megemlítsa Róbertnek a bibliai Salamon királlyal való hasonlóságát. A *Királyok Könyvében* (3Kir. 2,3) található történet szerint Dávid király két fia közül Salamont jelölte meg örököséként, azonban ugyanezt állította magáról a másik fiú, Adonija is.⁸⁵

A fel-felbukkanó legitimációs problémákat jelzi az is, hogy a Róbertet pártoló, kiváló jogtudósok igen változatos és leleményes érvrendszerének

⁸² A magyar Anjouk is érveltek Martell Károly elsőszülöttsége, valamint a tőle való leszármazásuk és örökségük mellett: Csukovits, *I. Károly és uralkodása* i. m., 51; Teiszler, *I. Lajos király nápolyi trónigénye* i. m., 73–76.

⁸³ Boyer, *Parler du roi* i. m., 218–221.

⁸⁴ A sógorának, II. Jakab aragóniai királynak címzett levele utolsó harmadát a magyar király testvére, Anjou Klemencia és Jakab fia, Ferdinánd megneszelt házassági hírének, és az ezzel kapcsolatos, jövőbeni potenciális veszélyek elhárításának szentelte. A király kifejtette, hogy miért nem tűnik jó ötletnek támogatni a házasságot: tartott attól, hogy a nász miatt az aragóniai király ellene fordulhat a magyar királlyal összefogva. Róbert levele II. Jakab aragón királyhoz, 1312. ápr. 20. *Acta Aragonensia*, 1. k.: Quellen zur deutschen, italienischen, französischen, spanischen, zur Kirchen- und Kulturgeschichte aus der diplomatischen Korrespondenz Jaymes II. (1291–1327), Hrsg. H. Finke, Berlin–Lipcse 1908, 202. sz., 293–298, itt: 296: [...] *nobis non placeret matrimonium prefatum [...] non esse bone intencionis et voluntatis ad nos et statuii nostrum [...] dissencio esset inter nos et regem Ungarie antedictum quod rex Aragonum inclinaretur ad regem Ungarie [...] si rex Aragonum decederet ante dictam Clemenciam, ipsa remanente posset multum in terra regis Aragonum predicti in Aragonia et Cathalonia et cum baronibus Cathalonie et Aragonie, presertim quia regine multum possunt; et fortasse hoc posset accidere, dum filii regis Aragonum adhuc parvi sunt, sic quod ad eius regimen tam filii quam terra quam barones quam populi devenirent, possent per dictam Clemenciam, ubi rex Ungarie male esset nobiscum [...]*. A passzust már ismertették egy hazai forráskiadványban, bár a feltüntetett oldalszám hibás, nem a 295. oldaltól, hanem a 296.-tól kezdődik a kivonatolt szakasz: *Aokl.* 3. k., szerk. Kristó Gy., 127, 271. sz.

⁸⁵ Kelly, *The New Solomon* i. m., 279–280.

egész sora ellenére sem sikerült véglegesen elosztatni a király személye körüli bizonytalanságokat.⁸⁶

Az uralkodó mindenestre nem hagyatkozott kizárólag a jogilag és a teológiaiag képzett támogatói érveléseire, ő maga is írt prédikációkat, amelyek gyakran tükrözték vissza aktuális hatalmi és politikai céljait.⁸⁷ Erre a prédikációk kiváló műfaji keretet teremtettek, mivel a szerkezet fontos részét képezték a közérthető, világos, bibliai passzusokra építő magyarázatok. A műfaj szóbeli és performatív jellege miatt tanácsos volt mindig az adott pillanathoz és eseményhez mérten aktualizálni az átadni kívánt, elsősorban nevelő célú üzenetet.⁸⁸ Róbert virágvasárnapi prédikációjáról például Jean-Paul Boyer mutatta ki, hogy a királyi hatalom itt egyedi, Anjou-jegyekkel (a jámborság mint uralkodói tulajdonság) gazdagodott a királynak köszönhetően, aki ezt a tradíciót még az alázatossággal és a kolduló rendekkel fenntartott bizalmas viszonyal egészítette ki.⁸⁹ A prédikációhoz felhasznált gondolati elemeket Róbert gondosan megválogatta, bár nem az eredeti *auctoroktól* idézett, hanem a legtöbb esetben Aquinói Tamás értelmezéseire támaszkodott. Boyer szerint ez garantálta a prédikáció sikerét, mivel Aquinói Tamás politikai filozófiája tökéletesen egyezett a kor és a hely szellemével: Nápoly ugyanis ekkoriban a tomizmus egyik központjának számított.⁹⁰ Az Anjou-dinasztia is szorosan kapcsolódott a domonkos szenthez, sőt még a szentté avatási procedúrában is tevékeny szerepet vállaltak.⁹¹

⁸⁶ Az érveket sorra veszi: Kelly, *The New Solomon* i. m., 277–281; az Anjoukhoz köthető prédikációkhoz: J.-P. Boyer, Prédication et État napolitain dans la première moitié du XIVe siècle, in: *L'État angevin. Pouvoir, culture et société entre XIIIe et XIVe siècle: Actes du colloque international de Rome-Naples (7–11 novembre 1995)*, (Publications de l'École française de Rome, 245), Róma 1998, 127–157.

⁸⁷ Általánosságban a Róbert által írt *sermókhoz*: D. N. Pryds, *The King Embodies the Word: Robert d'Anjou and the Politics of Preaching*, Leiden 2000; és Kelly, *The New Solomon* i. m., kül. 243–286.

⁸⁸ B.M. Kienzle, Introduction, in: B. Mayne Kienzle (dir.), *The Sermon* (Typologie des Sources du Moyen Âge Occidental, Fasc. 81–83), Turnhout 2000, 143–175. Róbert politikai propagandája a prédikációkban: A. Barbero, La propaganda di Roberto d'Angiò re di Napoli (1309–1343), in: *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento: Relazioni tenute al convegno internazionale di Trieste (2–5 marzo 1993)*, (Publications de l'École française de Rome, 201), Róma 1994, 111–131, itt: 121–122.

⁸⁹ J.-P. Boyer, Ecce rex tuus: Le roi et le royaume dans les sermons de Robert de Naples, *Revue Mabillon*, 6 (1995), 101–136, itt: 119.

⁹⁰ Uo., 109–112.

⁹¹ Klaniczay G., *Az uralkodók szentsége a középkorban: Magyar dinasztikus szentkultuszok és európai modellek*, Budapest 2000, 242, 7. jp.

1.2. Bölcsesség

A politikai-hatalmi célokat szolgáló prédikációk Róbert egy másik fontos vonására is rávilágítanak: a melléknevét adó bölcsességre. A király mellett szóló *primogenitus*-érvhez hasonlóan a salamoni bölcsességben is megvolt az a lehetőség, hogy azt majd ellene fordítják. Mindazonáltal ez a képesség Róbert esetében az *idoneitas* része, az uralkodásra való alkalmasságát bizonyító érvrendszer kiemelkedő eleme.⁹² A bölcsesség hangsúlyozását ugyanakkor eltérő lelkesedéssel fogadták a *Trecentó*ban. A pozitív és a negatív fogadtatás láttatása érdekében egy abszolút dicsérő és viszonylag jól ismert, valamint egy fenntartásokkal rendelkező, kritikus hangot megütő, kevésbé elemzett álláspontot mutatok be. A két eltérő értékelésben van közös pont is: Róbert hatalmát és királyi címét a bölcsesség függvényében interpretálják.

Az Anjoukkal ekkor aktív és viszonylag jó kapcsolatokat⁹³ ápoló Firenze egyik legismertebb krónikáírója volt Giovanni Villani⁹⁴ (megh. 1348). A krónika már a Johanna alatti trónválság időszakának egyik kritikus pontja, I. Lajos magyar király nápolyi hadjáratának kezdete (1347) kapcsán idézte a firenzeiek által megbízott követség egyik szószólójának, Tommaso Corsininek⁹⁵ a Róbert bölcsességét méltató szavait, amelyeket Corsini Lajoshoz intézett:

Ha felelevenítenéd a bölcsek legbölcsebbikének, nagybátyádnak, Róbert királynak, minden királyok romlatlan tükrének (akit mindamellet, hogy születésétől Róbertnek, felkenésétől Róbert királynak neveztek, határtalan és hallatlan böl-

⁹² Kelly, *The New Solomon* i. m., kül. 242–286; Klaniczay G., A királyi bölcsesség ellentmondásos mintaképe – Salamon, *Aetas*, 23 (2008), 1. sz., 25–41, Róberthez: 31–32; Fábián, *Salamon: Az uralkodói erények* i. m., itt: 59–77; újabban Salamonhoz, a „kétértelműség kultúrájának” alakjához: J.-P. Boudet, J.-Ch. Coulon, Ph. Faure, J. Véronèse (eds.), *Le roi Salomon au Moyen Âge. Savoirs et représentations* (Bibliothèque d’histoire culturelle du Moyen Âge, 22), Turnhout 2023, kül. 5–14.

⁹³ F. Salvestrini, Giovanni Villani, in: *EMC*, 2. k., 1478.

⁹⁴ A jó kapcsolat fenntartása Firenze oldaláról részben gazdasági tényezők miatt volt indokolt, mivel a város gabonaellátása nagy mértékben függött a Nápolyi Királyságból érkező importtól: D. Abulafia, Southern Italy and the Florentine Economy, 1265–1370, *The Economic History Review*, 34 (1981), 3. sz., 377–388.

⁹⁵ Tommaso Corsini jelentős jogi képzettséggel bírt. Fényes karriert tudhatott magáénak Firenzében, 1332-ben például a karitatív tevékenységet végző konfraternitás, a „tizenkét jóember” (*bounumini*) tagja, emellett több éven keresztül bízta meg a *Signoria* különféle diplomáciai feladatokkal. *Giovanni Villani*, 13. könyv, cap. 109, 1614; L. Passerini, *Genealogia e storia della famiglia Corsini*, Firenze 1858, 55–66, kül. 60.

csességéért minden nemzedéken keresztül az új Salamonnak kellene hívn) tetteit, eltértek-e azok ősei útjaitól?⁹⁶

A bölcsesség itt nemcsak Róbert uralkodói képességeként jelenik meg, és nemcsak az ősöknek tetsző uralkodása került megidézésre. Abban a kontextusban, ahogyan ez az *oratio* elhangzott (a nápolyi expedíció kezdetén), külön jelentése volt e szavaknak, melyek egyfajta útmutatásként szolgáltak a Nagy Lajos és Nápolyi Johanna közötti konfliktusban. Noha Corsini beszédének ez a része a már elhunyt Róbert trónigényét erősítette meg, de még ennél is nagyobb súlya volt az itt kifejtett gondolatának, mivel az éppen regnáló Johanna (ur. 1343–1382) hatalmát is szilárdabbá tette, aki ellen Lajos háborút indított. A Firenzét képviselő Corsini azonban egyik Anjou-ág mellett sem kívánt egyértelműen állást foglalni, pusztán pragmatikus okok miatt cselekedett így, mivel a városköztársaság és a Nápolyi Királyság közötti kapcsolatok stabilitása, és ezzel együtt Firenze élmezőnye, az érvelés sikerétől függött.⁹⁷

A másik passzus Anonimo romanótól⁹⁸ (megh. 1358) származik, aki elsősorban Cola di Rienzo tetteit örökítette meg, azonban bizonyos esetekben kitért a jelentősebb, Rómától távolabb eső városok és régiók történetére is. A római Névtelen a salamoni bölcsességben rejlő kétértelműségekre több helyen is utalt. Krónikájának a Róbert király haláláról és Magyarország királynőjének Rómába jöveteléről (*Della morte dello re Ruberto e della venuta che fece la reina de Ongaria a Roma*) megemlékező fejezetében a bölcsesség a hatalomra jutás képességeként jelenik meg: „Ez a Róbert király igen bölcs ember

⁹⁶ *Giovanni Villani*, 3. kötet, 13. könyv, cap. 109, 1616: *Se del sapientissimo de' savi re Ruberto tuo zio, il quale fu specchio non corrotto di tutti i re (avegna che per generazione Ruberto, e per unzione re Ruberto fosse nomato, per la smisurata e non udita sapienza, per una regenerazione dovrebbe essere apellato novello Salamone), i suoi fatti rivolgerai, partissi elli dalle vie de' suoi pregenitori?* Rácz Miklós értelmezését megváltoztattam néhány esetben, vö. *A három Villani* i. m. (1909), 12. könyv, 109. fejt., 179.

⁹⁷ A két fél kapcsolata 1343-tól nem volt olyan élénk és támogató, mint Róbert uralkodása alatt és tulajdonképpen ennek volt az eredménye a firenzeiek pártatlansága a dinasztikus konfliktusban: G.A. Brucker, *Florentine Politics and Society, 1343–1378* (Princeton Studies in History, 12), New Jersey 1962, 143–147.

⁹⁸ R.G. Musto, *Apocalypse in Rome: Cola di Rienzo and the Politics of the New Age*, Berkeley–Los Angeles–London 2003, 2–3; M. Campanelli, The Preface of the Anonimo Romano's *Cronica*: Writing History and Proving Truthfulness in Fourteenth-Century Rome, *The Medieval Journal*, 3 (2013), 1. sz., 83–106, itt: 84–86.

volt, olyannyira bölcs, hogy bölcsessége révén nyerte el a koronát, noha nem neki kellett volna királynak lennie.”⁹⁹

A fejezetben még három említés kapcsolódik a bibliai salamoni modellhez, amelyek már az abban rejlő, különleges, mágikus képességekre vonatkoznak.¹⁰⁰ Róbert szicíliai expedíciója során például az uralkodónak egy egyszerre gonosz és bölcs tetteről (*eadem actio prava fuit et studiosa*)¹⁰¹ olvashatunk: a kenyérszűkében lévő serege egy részével úgy nyert időt és menekültek meg az éhhaláltól, hogy kiválasztott az emberei közül hűzretet, akiket mindenféle favágóeszközökkel egy, a hajókhoz közeli szigetre vitetett élelem nélkül, mintha csak a fakitermelés lenne a feladatuk. Azonban Róbert utasítására hátrahagyták őket a szigeten.¹⁰² Ez a történet a király kegyetlenségét hivatott kiemelni, amely a rossz kormányzat egyik példája.

A római Névtelen szerint a király salamoni bölcsessége a fondorlatosság szinonimájával párosult, a leírás pedig tanító céllal készült, vagyis az *exemplumokhoz*¹⁰³ hasonlóan működött az olvasók számára. Mivel a krónika középpontjában Cola di Rienzo személye és az általa teremtett jó állam (*buono stato*) áll, az egyes fejezetekben leírt többi személy aszerint került bemu-

⁹⁹ *Anonimo romano*, cap. 10, 39: *Questo re Ruberto fu omo moito savio, e tanto savio che per sio sapere acquiastao la corona, ca non dovea essere re.*

¹⁰⁰ Klaniczay, *A királyi bölcsesség* i. m., 37–40; J. Véronèse, Solomonic magic, in: S. Page, C. Rider (eds.), *The Routledge History of Medieval Magic*, London 2019, 187–200.

¹⁰¹ Maurizio Campanelli vette észre azt, hogy itt a Névtelen elfedte az eredeti arisztotelészi szöveget, amely a Boethius által fordított *Chategoriae*-ben (más néven: *Praedicamenta*) található és arról tájékoztat, hogy valami nem rendelkezhet egyszerre két ellentétes tulajdonsággal (neque eadem actio et una numero erit prava et studiosa). M. Campanelli, «Benché io l'aia ià fatta per lettera»: Gli inserti Latini nella Cronica dell'Anonimo romano, *Filologia e Critica*, 37 (2012), 3–29, itt: 6–7; vö. *The Chronicle of an Anonymous Roman: Rome, Italy, and Latin Christendom, c.1325–1360*, trans., intr. J. A. Palmer, New York–Bristol 2021, cap. 10., 12. jp. A szöveghelyhez: Aristoteles Latinus, *Categoriae vel Praedicamenta*, trans. Boethius, 1. k., 1–5, ed. L. Minio-Paluello, Brugge–Párizs 1961, 53, 4a15–4a16.

¹⁰² *Anonimo romano*, cap. 10, 40: *Vedi crudelitate che li convenne usare per scampare con soa oste. Lo pane aveano poco. Davase a misura. Penzao de mancare iente, perché?lli bastasse più lo pane che avea. Eadem actio prava fuit et studiosa, como Aristotile dice. Era dreto, fra mare, una isoletta con selve, forza da longa dall'oste miglia dieci. Abbe galee e mise in esse forza da sei milia perzone, e deoli ferramenta da tagliare lena, accette e ronche, e mannaoli a quella isola sotto spezie de lena fare. Puoi che li sei milia fuoro portati là, fuoro lassati. Li legni tornaro. Là li lassaro senza pane. Là moriero de pura fame. Vedi crudelitate! Per passare tiempo sei milia perzone moriero de fame.*

¹⁰³ A középkori krónikák esetében a kutatás az antik retorikából örökölt, de a középkor során jelentős mértékben módosult narratív formák és struktúrák által határozza meg a krónikák narratív jellemzőit.

tatásra, hogy pozitív vagy negatív példaként szolgáljanak a városi közösség számára. A morális tanulságot is felmutató szerzői szándék a nápolyi király esetében azt fejezi ki, hogy az uralkodónak a bölcsességből és a műveltségéből eredő hatalomgyakorlása árnyoldalakkal járhat: elkövethetett akár „kegyetlen” tetteket és még a kudarcot is meg kellett tapasztalnia.¹⁰⁴ Róbertet ugyanis egy másik történet szerint cserben hagyta a titkos tudománya, amely a kiszámíthatatlanság mellett még kellemetlen helyzetbe is sodorta. A szicíliai, katonákat feláldozó expedíció előtt a király a geomancia (divinációs módszer, a jövő megismerése véletlenszerűen a földre szúrt botok által, de akár pergamenen is végezheték valamilyen íróeszközzel, a szövegből ennek pontos típusa nem derül ki)¹⁰⁵ tudományához folyamodott és arra jutott, hogy meg tudja majd szerezni Sziciliát. Azonban Trapaninál egy férjéhez igyekvő asszony került az útjukba, akit befogadtak a hajóra, majd megkérdezték a nevét. A nő azt felelte, hogy ő a „szomorú Cecília”. A Cecília itt egy szójáték, amely Sziciliát is jelképezheti.¹⁰⁶ Róbert a nő nevét hallva megdöbben, és úgy érezte, hogy becsapta őt a tudománya, mivel a jóslat beteljesült:¹⁰⁷ ugyan elfogta az egyik „Sziciliát”, de végül nem aratott tényleges sikereket *a másik Sziciliával*.

¹⁰⁴ Egy középfangol nyelvű gúnyversben (*Her is of King Robert of Cicyle, Hou pride dude him begyle*) a salamoni bölcsesség Róbert király példáján keresztül van kifigurázva. Az 1370 előtt keletkezett, ismeretlen szerző által írt műben a büszkesége miatt bűnhődik a király. L. Herlands Hornstein, *King Robert of Sicily. A New Manuscript*, *PMLA*, 78, (1963), 5. sz., 453–458; modern kiadása: *Middle English Metrical Romances*, 2. k., ed. W. Hoyt French, Ch. Bockway Hale, New York 1964, 933–946. Lillian Herlands Hornstein emellett olyan itáliai prózalegendákat is feltárt, melyekben szintén Róbert bölcsessége a gúny tárgya, s büntetés gyanánt szakácssegédnek kell állnia. Ezek a történetek az olasz és angol közösségek körében folklór elemekkel egészültek ki. L. Herlands Hornstein, *King Robert of Sicily. Analogues and Origins*, *PMLA*, 79 (1964), 1. sz., 13–21, kül. 15, 11. jegyz.

¹⁰⁵ A fogalomhoz: T. Charmasson, *Recherches sur une technique divinatoire: la géomancie dans l'Occident médiéval* (Hautes études médiévales et modernes, 44), Genf–Párizs 1980, 9–10; Láng B., *Mágia a középkorban* (Szokatlan szempontok), Budapest 2007 [ebook változat], 1. fejezet.

¹⁰⁶ A *Tesoro della lingua Italiana delle Origini* (TLIO, fond., dir. Pietro G. Beltrami) szerint a ‘cec-’ kezdetű előtaggal három szót találunk a 13–14. századi szövegekben, amelyek a szicíliai kifejezés valamely népnyelvű megfelelőjét takarják. [<http://tlio.ovi.cnr.it/TLIO/>, hozzáférés: 2022. jan. 5.]

¹⁰⁷ *Anonimo romano*, cap. 10, 40: ‘Nanti che issi, iettao soi arti, la sorte della geomanzia. Fuolli respuosto che dovea prennere la Cecilia. Ora ne vao lo navilio, e llo stuolo se calao a Trapani. La a Trapani, facennose alcuna curreria, fu subitamente presa una donna la quale ne iva a marito. Fu demannata como avessi nome. Respuse: “Io so’ la triste Cecilia”. Questo odenno lo re fu forte turvato. Disse ca era ingannato dalli suoi arti.

A jövő megismerésével nem először kapcsolták össze az uralkodót. Jean Froissart krónikája szerint Róbert VI. Fülöpnek az asztrológiához és mindenféle tudományokhoz értő unokabátyjaként azt a tanácsot adta 1339-ben, hogy Buironfosse-nál ne ütközzön meg az angol királlyal, mert veszíteni fog.¹⁰⁸ Ez a szöveghely nem tartalmaz elmarasztaló ítéletet Róbert adottságáról, az értelmezésnél még az is felmerül, hogy itt a *providentia*¹⁰⁹ társult a prédikáló király alakjával, aki a prófétákhoz hasonló képességgel bír az isteni akarat kifürkészésében, azonban ez a tudomány a bölcsességnek van alárendelve. Az asztrológiában való jártasság a király tudáskereséséből is fakadhat, ami előrelátóvá teszi és kiemeli őt a királyok sorából.¹¹⁰ A geomanciát Keith Thomas úgy írta körül, mint a lélektől kapott, prófétai üzenetet, melyhez az elragadtatás állapotában lehet hozzájutni.¹¹¹

Akár különleges elmélkedés, akár tanulás útján jutott hozzá Róbert ehhez a képességéhez, a könyvtárában biztos, hogy voltak ilyen témájú könyvek, például Azzelino de Urbe (akiről sok mindent nem lehet tudni, mivel alig

¹⁰⁸ Jean Froissart, *Chroniques*, par S. Luce, 1. k., 1307–1340, Párizs 1869, § 87, 15–25. sor, 182–183: *Avoech tout ce et les estris qui estoient entre plusieurs dou oonseil le roy de France, estoient aportées en l'ost lettres et recommandations au roy de France et à son conseil, de par le roy Robert de Sezille, li quelz rois Robers, si com on disoit, estoit uns grans astronomiiens, et plains de grant prudense. Si avoit par plusieurs fois jettés ses sors sus l'estat et les avenues dou roy de France et dou roy d'Engleterre. Et avoit trouvé en l'astrologe et par experiense que, se li rois de France se combatoit au roy d'Engleterre, il couvenoit qu'il fust desconfis.*

¹⁰⁹ Az isteni gondviselés (*providentia divina*) a középkori teológiai gondolkodás egyik alapköve, középkori elméletének alakulását Szent Ágostontól a 14. századig végigkövetik: M.W. Elliott, *Providence Perceived: Divine Action from a Human Point of View* (Arbeiten zur Kirchengeschichte, 124), Berlin 2015; M. Posti, *Medieval Theories of Divine Providence, 1250–1350* (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 128), Leiden–Boston 2020. A *providentia* már az ókorban is királyi erény volt, sőt a *prudencia* szó is ebből ered. Köszönöm Tóth Orsolyának, hogy erre a párhuzamra felhívta a figyelmemet. Lásd még a kardinális erények részeként tárgyalva a *prudentiát*: I. Bejczy, *The Cardinal Virtues in the Middle Ages. A Study in Moral Thought from the Fourth to the Fourteenth Century* (Brill's Studies in Intellectual History, 202), Leiden 2011. A *prudencia* etimológiájához a *divinatio* és *magia* vonatkozásában: *Thesaurus Linguae Latinae*, 10. kötet, 2. rész, München 1995–2009, 2377–2382.

¹¹⁰ Róbertnek a 2Makk. 4,5 bibliai passzusra épülő, „Sine regali providentia impossibile est pacem rebus dari” kezdetű prédikációja kapcsán jutott erre a következtetésre: J.-P. Boyer, *La prévoyance royale: Un sermon de Robert de Sicile*, in: R. Bertrand, M. Crivello, J.-M. Guillon (dir.), *Les historiens et l'avenir: Comment les hommes du passé imaginaient leur futur*, Marseille 2014, 37–48.

¹¹¹ K. Thomas, *Religion and the Decline of Magic. Studies in Popular Beliefs in Sixteenth- and Seventeenth-Century England*, London repr. 1991, 265.

tűnt fel a neve az *Anjou Regesztákban*)¹¹² fordított görög nyelvről latinra asztrológiai műveket az uralkodó számára.¹¹³ A valóság és a szóbeli információk átadása, illetve az azokról készülő beszámoló között viszont mindig vannak olyan társadalmi és kulturális tényezők, amelyek formálták az emberek gondolkodását arról, hogy Róbert az esetleges asztrológiai könyvekből szerzett ismereteit hogyan gyakorolta.¹¹⁴ Ezeknél a mágikus képességekről beszámoló történeteknél tehát az előbbi faktorok felderítéséből kell kiindulni.

A salamoni párhuzamból kínálkozó, mágikus példák adaptálása mellett az is meggondolandó szempontot jelenthet, hogy a vergilius-i, Boccacciónál és Petrarcanál is jelentkező,¹¹⁵ Nápolyt a mágiához köthető szóbeli hagyományt Froissart korában ismerték és alkalmazták / átdolgozták a 14. századi nápolyi udvarra. Két korábbi francia vonatkozású adatra Roberta Morosini hívta fel a figyelmet, bár az egyik adat szerzőjénél téved, a közlés önmagában ennek ellenére figyelmet érdemel. A nápolyi várnak, a Castel dell’Ovónak (Tojásvár) a Vergilius-hoz köthető, mágikus építési legendájára való utalás felbukkant egy 13. századi ófrancia nyelvű lovagregényben (*Cléomadès*). A szerző, Adenet le Roi forrása a helyi hagyomány lehetett, mivel a VIII. keresztshadjárat alkalmával egy Guido de Dampierre nevű lovag kísérete tagjaként fordult meg a *Regnóban* 1270-ben.¹¹⁶ Egy ennél korábbi, 13. századi adat pedig a tévesen Rutebeuf-nek tulajdonított, Henri d’Andeli (megh. 1236 k.) *trouvère* által írt szatírában, *A hét művészet csatájában* (*La Bataille des Sept*

¹¹² M. De Nichilo, Di Roma, Azzolino, in: *DBI*, 40 (1991). [https://www.treccani.it/enciclopedia/azzolino-di-roma_%28Dizionario-Biografico%29/], hozzáférés: 2022. jan. 12.]

¹¹³ Kelly, *The New Solomon* i. m., 28, 21. jp. További, Róbert számára fordított asztrológiai kéziratokat sorol fel: M. Steinschneider, Robert von Anjou und sein Verhältnis zu einigen gelehrten Juden, *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums*, 48 (1904), 11/12. füzet, 713–717.

¹¹⁴ Ehhez lásd például Carlo Ginzburgtól *A sajt és a kukacok*at, melyben felmerül, hogyan befolyásolhatta egy friuli molnárnak a világgképét az a szociokulturális közeg, amely körbevette: C. Ginzburg, *A sajt és a kukacok*, ford. Barna I. Gál J. és Galamb Gy., Budapest 2011; Galamb Gy., A molnár, az inkvizítor és a történész. (Megjegyzések Carlo Ginzburg népi kultúrával kapcsolatos műveihez), *Acta Historica* (Szeged), 99 (1995), 31–39. Lásd még ehhez a gondolathoz Rob Boddice és Bettina Hitzer meghatározását abban a kötetben, melyben definiálták, hogy mit értenek emberi tapasztalat alatt a történelemben: R. Boddice, B. Hitzer, Emotion and experience in the history of medicine. Elaborating a theory and seeking a method, in: R. Boddice, B. Hitzer (eds.), *Feeling dis-ease in modern history. Experiencing medicine and illness*, London 2022, 3–19.

¹¹⁵ R. Morosini, Boccaccio and the Mediterranean Legend about Virgil the Magician and the Castle of the Egg in Naples with a Note on Ms Strozzi 152, Filocolo IV 31 and Decameron X 5, *Scripta Mediterranea*, 23 (2002), 13. sz., 13–30.

¹¹⁶ Morosini, *Boccaccio and the Mediterranean Legend* i. m., 13–14.

Arts) fordul elő,¹¹⁷ melyben a poéta Nápolyt Toledóhoz hasonlóan híresnek nevezi, az ismertség mögött pedig a *nekromantia* állt.¹¹⁸ Juliette Wood részben Vergilius révén mutatott rá, hogy a mágia egy-egy történelmi személyhez való kapcsolása egy nagyobb mintázat része, melynek Vergilius esetében fontos eleme volt az utókor által neki tulajdonított kiemelkedő bölcsesség és tanultság. Ez azonban, követve Domenico Comparetti monográfiájának csoportosítását, két nagyobb hagyományból állt. Az egyik az irodalomban tört utat magának, a helyi, nápolyi legendák viszont a populáris kultúrában terjedtek, s az utóbbiból származó történeteket kezdték el átvenni a helyiektől a Nápolyban megforduló külföldiek.¹¹⁹ Comparetti arra is kitért, hogy a tudása révén védelmező épületeket emelő Vergilius-t a helyiek tisztelték és mágiáját nem tartották veszélyesnek, idővel ugyanakkor a külföldi szerzők a műveikben értekeztek e tudásnak a kevésbé előnyös oldalairól is.¹²⁰

Ezek a példák kivétel nélkül Vergilius-hoz, és nem Róberthez kötődnek, ugyanakkor mégis hozzátartoznak annak megértéshez, hogy a középkorban hogyan alakult a nápolyi udvar és a mágia viszonya a francia szerzők értelmezésében. A további történetek komolyabb nyomon követésére itt nincs mód, annyit mégis előrebecsátok, hogy Róbertnek a divinációs képességét nem elítélően leíró Froissart építhetett ezekre a francia-nápolyi, mágiával kapcsolatos előképekre. Az elmaradt csata magyarázatába egyszerűbb volt Róbert e tudományát beleszőni, és nemcsak azért, mert ő volt a bölcs király, melybe a *sapientia* mellett a széles körű tanultság is beletartozott.¹²¹ A mágia felől tekintve a geomancia és az asztrológia a tenyérjósáshoz hasonlóan olyan divinációs módszerek, melyeknek intellektuális alapjaik vannak.¹²² Hogy ez mennyiben volt ismert a krónikások számára és összekapcsolták-e Róbert salomoni bölcsességével, az a szöveghelyek vizsgálata alapján nem egyértelmű. Az asztrológia ismeretében a történetírók közül már Giovanni

¹¹⁷ Uo., 17. Az első angol nyelvű, annotált kiadásban csupán jegyzet szintjén található utalás a toledói és nápolyi mágikus hagyományra. *The Battle of the Seven Arts, a French poem by Henri d'Andeli, trouvère of the thirteenth century*, ed., trans., intr., notes L. J. Paetow (Memoirs of the University of California, vol. 1, no. 1), Berkeley 1914, 47–48.

¹¹⁸ A *nekromantia* összetett fogalmához: M. D. Bailey, From Sorcery to Witchcraft: Clerical Conceptions of Magic in the Later Middle Ages, *Speculum*, 76 (2001), 4. sz., 960–990; Láng, *Mágia a középkorban* i. m., 1. fejezet.

¹¹⁹ J. Wood, Virgil and Taliesin. The Concept of the Magician in Medieval Folklore, *Folklore*, 94 (1983), 1. sz., 91–104, itt: 91–95.

¹²⁰ D. Comparetti, *Vergil in the Middle Ages*, trans. E. F. M. Benecke, Piscataway repr. 2002, 239–257, 290–308.

¹²¹ Fábrián, *Salamon: Az uralkodói erények* i. m., 70–71.

¹²² Thomas, *Religion and the Decline of Magic* i. m., 271.

Villani is kiemelkedett, annak ellenére, hogy nem volt gyakorló asztrológus és akadémiai végzettsége sem volt, mégis kifinomult elemzéseket tudott elvégezni a konjunkciókat illetően. Robert Hand szerint az általa megörökített történetekben az asztrológia bevonása teremtett bizonyos fokú rendet és értelmet.¹²³ Egy konjunkció megközelítőleg húsz évig tartott, és nem mindennapi változásokat jelzett előre, ilyennek számított 1285 is, amikor I. Anjou Károly nápolyi király meghalt.¹²⁴ Froissart krónikáját illetően az asztrológia használatának kevésbé negatív ítélete mögött állhatott az is, hogy a 14–15. században még nagyobb toleranciával viseltettek az általános célokat szolgáló megfigyelések irányában.¹²⁵

A büntudat és a halál összefonódása

Hogyan vonható meg a mérleg Róbert alakjáról és a büntudatról a felemás eredményekkel járó „legitimációs modell” szempontjából? A fenti példákból látszik, hogy a büntudat 13–14. századi jelenléte a mindennapi életben a viszontagságosabb időkben rengeteg manipulációs lehetőséget kínált az azt felhasználni szándékozó érdekcsoportoknak. A magyar Anjouk befolyása a büntudati történetekre nem egyértelmű, jóllehet nem is zárható ki, de a legkorábbi szöveg alapján inkább a dinasztia nápolyi oldalágaiba tartozó férfi rokonok számára volt fontos a trónutódlás kapcsán a bizonytalanság felkelése – legalábbis a legkorábbi szöveg esetében. Hogy miért alakult ki ez a büntudat-elbeszélés és tőle függetlenül a többi, hasonló történet, arra a visszatekintő típusú, „nosztalgiába” hajló leírások és a Nápolyi Királyság lakóinak mindennapi problémáinak (női uralom, dinasztikus háború) feltárása mentén lehet választ adni. A trón körüli viszálykodás, és az András halálát követő, a magyar és a nápolyi ág közötti dinasztikus háború során a szerzők végül magyarázatként tekintettek a király bűnbánatra. Ez az összetett jelenség az indoka annak is, hogy a siraloméneket kivéve a büntudatot tartalma-

¹²³ Uo., kül. 82.

¹²⁴ *Giovanni Villani*, 2. kötet, 8. könyv, cap. 95, 458: *Dissono* [egy minorita szerzetes, Arlotto és a párizsi egyetemen tanult Giandino da Carmignanola] *che sapeano la sua natività, ch'era sotto la signoria di Saturno, e per gli suoi effetti erano procedute le sue esultazioni e le sue avversità: e alcuno disse che 'l sapeano per rivelazione di spirito, che ciascuno di loro erano grandi astrolagi e negromanti*. Magyar fordítása: *A három Villani* i. m., 7. könyv, 95. fejj., 96.

¹²⁵ R. Hand, *Giovanni Villani and the Great Conjunction of 1345*, in: W. Deimann, D. Juste (eds.), *Astrologers and their Clients in Medieval and Early Modern Europe* (Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte, 73), Köln 2015, 63–82, itt 81.

zó szöveghelyek már András halála utánra, a dinasztikus háború időszakára datálódnak.

A szövegekben nemcsak a büntudatot említik gyakrabban 1345 után, hanem Róbert utolsó óráit is. A Róbert temetésének korabeli fogadtatását vizsgáló Mirko Vagnoni utóbbit illetően még arra jutott, hogy a krónikák, melyek az elsődleges beszámolókat jelenthetik ezzel az eseménnyel kapcsolatban, meglepően hallgatnak vagy alig informálnak róla.¹²⁶ Ezt I. Károly magyar király temetésének a történetírói méltatása¹²⁷ vagy az Anjoukkal rokon Capeting királyok¹²⁸ temetési ceremóniáinak ismeretében első látásra szokatlannak tarthatjuk. A nápolyi Anjouknak viszont nem voltak udvari krónikásaik, ugyanakkor számtalan prédikáció és ikonográfiai emlék maradt fent, melyek gyakran egy-egy fontos alkalomra készültek. A két jelenség szorosan összefonódott: Róbert halála később azokban a narratív és lírai szövegekben keltett nagyobb visszhangot, amelyekben a büntudatáról írtak.

A tanulmányban arra is próbáltam rávilágítani, hogy az Anjoukat többféle váddal illették és nem az „uzurpáció” volt az egyetlen bűn a kortársak szerint. A Róbert hatalomra jutását övező bizonytalanság ellen a király és segítői teremtettek a családi hagyományokból, a dinasztikus szentkultuszokból és a korabeli kommunikációs módokból kiindulva egy igen komplex, legitimációt erősítő modellt. A modellben viszont a kezdetektől benne rejtett az ellentmondásosság, amit a kortársak a saját szempontjaik szerint a narratívájukhoz igazítottak. Az elsőszülöttségi érvelés hátrányait már Róberték is felismerték, ezért idővel a királyi bölcsességben rejlő lehetőségek kiaknázására törekedtek. A római Névtelen viszont a bölcsesség árnyoldalait mutatta be, Róbert rossz kormányzata mellett érvelve.

Giovanni Villani az első három Anjou uralkodó halálát a kortárs, halál előtti bünbánati formulák mentén tárgyalta. Láthattuk, hogy a haldokló bűneinek megvallása a középkori „halálkultúra” részét képezte. A halállal, temetéssel kapcsolatos szövegekben gyakoriak voltak azok a formulák, melyek az élete végéhez ért egyén bűnös voltára utaltak. A firenzei krónikás I.

¹²⁶ M. Vagnoni, *The Dead Body of King Robert of Anjou (1343)*, in: M. Rhode, H.O. Bizzarri (eds.), *La mort du roi: réalité, littérature, représentation / Der Tod des Königs: Realität, Literatur, Repräsentation*, Wiesbaden 2021, 235–250.

¹²⁷ Csukovits, *Az Anjouk Magyarországon* i. m., 126–128; G., Klaniczay, *The Great Royal Trio: Charles IV, Louis I of Anjou and Casimir the Great*, in: D. Břízová, J. Kuthan, J. Peroutková, S. Scholz (eds.), *Kaiser Karl IV: Die böhmischen Länder und Europa / Emperor Charles IV: Lands of the Bohemian Crown and Europe*, Prága 2017, 257–270, itt: 262.

¹²⁸ E.A.R. Brown, *The Ceremonial of Royal Succession in Capetian France: The Double Funeral of Louis X*, *Traditio*, 34 (1978), 227–271.

Károly utolsó óráiról például azt jegyezte le, hogy a király „mély bűnbánattal magához vette Krisztus testét”, majd ezt követően népnyelven elmondott, bűnbánó szavakat adott az uralkodó szájába.¹²⁹ Ettől, a bűnbánó keresztény halálhoz illő bemutatástól annyiban eltért II. Károly halála, hogy a test által elkövetett bűnök nagyobb kiemelészt kaptak az uralkodó erényeit és erénytelenségeit tekintve. II. Károlyt ugyan előzékenységéért „második Nagy Sándornak nevezték”, mindazonáltal előtérbe kerültek a paráznaságra utaló bűnei, mivel vénségére minduntalan hajlott a testi vétkek elkövetésére a fiatal szolgálólányokkal.¹³⁰ Róbert utolsó pillanatai viszont inkább nagyapjához hasonlítottak: halála előtt „katolikus módon”, bölcs emberhez és az egyház hívéhez mérten rendelkezett lelki ügyei felől.¹³¹

Befejezésként az Anjoukhoz köthető, temetési prédikációkból emelnék ki egy példát, amely a büntudat alkalmazásának egy másik korabeli gyakorlatára mutat rá. A domonkos Federico Franconi egészen kivételes helyet foglal el a gyászbeszédet tartók között, ugyanis két hajdani Anjou király kiemelkedő tetteit is méltatta. II. Károly halálát követően a dinasztia addigi királyainak erényeit a „Sedebit dominus rex noster in eternum” kezdetű bibliai passzusból kiindulva ismertette, nem hagyva ki Róbert bölcsességét sem, ezen kívül az új uralkodó erényének hangsúlyozása mellett a három uralkodó közötti kontinuitást is kiemelte.¹³² A nápolyi Santa Chiara-templomban a Róbert temetésén tartott, „Ecce rex vester” kezdetű beszédében ugyan ő is kitért a király bűnös voltára, de mindössze általános, keresztény antropológiai értelemben. Boyer ezt az „Isten előtti megalázás” gyakorlatának nevezte, mivel csak így juthatott el Róbert a mennyei dicsőségbe.¹³³

¹²⁹ *Giovanni Villani*, 2. kötet, 8. könyv, cap. 95, 458: *Ma innanzi che morisse, con grande contrizione prendendo il corpo di Cristo, disse con grande reverenza «Sire Idius, con ie croi vramant che vos est mon salveur, ensi vos pri que vos aies metsi de ma arme, ensi con ie fis l'amproise de roiaime de Sesilia plus por servir sante Egrise que per mon profit o altre coidise, ensi me perdones mes pecces»*. Magyar fordítása: *A három Villani* i. m., 7. könyv, 95. fejj., 96.

¹³⁰ *Giovanni Villani*, 2. kötet, 9. könyv, cap. 108, 679: [...] *e nel suo regno fu chiamato il secondo Alessandro per la cortesia; ma per altre virtù fu di poco valore, e magagnato in sua vecchiezza disordinatamente in vizio carnale, e d'usare pulcelle, iscusandosi per certa malattia ch'avea di venire misello* [...]. Magyarul ld. a fejezetcímet fordítás nélkül: *A három Villani* i. m., 8. könyv, 108. fejj., 100.

¹³¹ *Giovanni Villani*, 3. kötet, 13. könyv, cap. 10, 1445: *E inanzi che morisse, come savio signore dispuose i suoi fatti per l'anima cattolicamente, siccome a tanto signore e divoto di santa Chiesa si convenia*. Magyar fordítása: *A három Villani* i. m., 12. könyv, 10. fejj., 151.

¹³² D'Avray, *The Death* i. m., 90–92.

¹³³ J.-P. Boyer, *Une oraison funèbre pour le roi Robert de Sicile, comte de Provence (†1343), Provence historique*, 49 (1999), 95–96. sz., 115–131; D'Avray, *The Death* i. m., 107.